

นโยบายและการดำเนินการ
ของกองทัพฝรั่งเศสต่อสยาม
ในช่วงปี ค.ศ.๑๘๙๓-๑๙๐๕

โดย นาวาเอก ดร.ณัฏฐ์ ทิพนันท์

นโยบายและการดำเนินการของกองทัพฝรั่งเศส ต่อสยามในช่วงปี ค.ศ.๑๘๙๓ - ๑๙๐๕

คำนำ

สำนักประวัติศาสตร์กระทรวงกลาโหม (Historical Service of the Defense Ministry: HSD, ฝรั่งเศส the Service Historique de le Defense) เป็นที่เก็บรักษาข้อมูลของกระทรวงการสงครามและทหารเรือ ฝรั่งเศส มีรายละเอียดเกี่ยวกับนายทหารฝรั่งเศสที่เป็นผู้บังคับบัญชาหน่วย ในปี ค.ศ.๑๘๙๓ รายงานจากผู้บัญชาการทหารอินโดจีนที่มีไปถึงกระทรวงการสงครามและจนถึงสงครามโลกครั้งที่ ๑ ประวัติของหน่วยทหารที่ส่งไปประจำการในตะวันออกไกล และรายงานการติดต่อทางการปกครอง ทำให้ได้เห็นปัญหาการป้องกันอาณานิคมอินโดจีนที่อยู่โดดเดี่ยวท่ามกลางคู่แข่งตะวันตกได้ชัดเจน บางรายงานระบุประวัติที่น่าสนใจของบรรดานายทหาร และเจ้าหน้าที่อาณานิคมฝรั่งเศสที่มีบทบาทสำคัญในวิกฤต ค.ศ.๑๘๙๓ จนถึง ค.ศ.๑๙๐๔ ที่ฝรั่งเศสถอนตัวจากปากน้ำจันทบุรี

เรื่องเกี่ยวกับวิกฤตฝรั่งเศส-สยาม ๑๘๙๓ (ร.ศ.๑๑๒) การบุกฝ่าเข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยาของเรือปืนฝรั่งเศสภายใต้การยิงของสยาม จนถึงสนธิสัญญาเดือนตุลาคม ๑๘๙๓ ที่สยามต้องสละสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสนั้นเป็นที่รับรู้ทั่วไป แต่ไม่มีใครมีการเขียนเรื่องการปฏิบัติการทางบกระหว่างกองทัพของฝรั่งเศสกับกำลังของสยามบริเวณน้ำตกคอน บริเวณรอยต่อระหว่างลาว-กัมพูชา ที่อยู่เหนือน้ำสติง-ตรง ขึ้นไป

หรือจากการส่งกำลังเข้ายึดป้อมปากน้ำจันทบุรีไว้จนถึงปี ๑๙๐๕ เรื่องที่ไม่มีคนบอกเล่าเหล่านี้ นอกจากจะสำคัญต่อประวัติศาสตร์ของสยามแล้วยังสะท้อนแก่นหลักนิยมการยึดอาณานิคมของฝรั่งเศส ที่นำแนวปฏิบัติมาจากการยึดดินแดนและปราบปรามการลุกฮือที่ตั้งเกี่ยวมาปรับใช้ในจักรวรรดิฝรั่งเศส ประกอบด้วย การใช้กำลังรบพื้นเมือง การผสานการเมืองกับการทหาร การให้อำนาจฝ่ายพลเรือนอยู่เหนือฝ่าย ในการขยายและดูแลอาณานิคม

บทความนี้ นำเสนอต่อผู้อ่านว่าฝ่ายอินโดจีนฝรั่งเศสในฐานะที่เป็นผู้ปกครองดูแลอาณานิคมโพ้นทะเลได้มองการปฏิรูปประเทศของสยามอย่างไร ผู้เรียบเรียงนำบทความต้นทางมาปรับปรุงเนื้อหาและเพิ่มรายละเอียดบางประการโดยรักษาสาระสำคัญไว้ทั้งหมด และทำให้เห็นภาพชัดเจนขึ้นด้วยการเน้นที่กลไกและเครื่องมือสำคัญ บุคคลที่มีบทบาทสำคัญ ภูมิประเทศสำคัญ การสู้รบและการปฏิบัติการครั้งสำคัญ ประเด็นการตกลงใจเชิงนโยบายที่สำคัญในการปรับปรุงการบริหารจัดการของข้าหลวงใหญ่ ซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญต่อการที่อินโดจีนมีพลังเพียงพอในการรุกเข้ามาเอาชนะสยาม รวมถึงการจัดทำรายงานประเมินสถานการณ์ในเชิงยุทธศาสตร์จากมุมมองฝรั่งเศสต่อสยาม ญี่ปุ่น และจีน และวิเคราะห์อนาคตในระยะยาวของดินแดนอาณานิคมอินโดจีนฝรั่งเศส ผู้ที่สนใจต้นฉบับภาษาอังกฤษที่แปลจากภาษาฝรั่งเศสอาจย้อนกลับไปได้ตามที่ระบุไว้ตามที่มาของบทความนี้

กลไก บุคคล และภูมิประเทศสำคัญ

French Chamber of Deputies ในห้วงปี ค.ศ.๑๘๗๕-๑๙๔๐ ยุคสาธารณรัฐที่ ๓ เป็นฝ่ายนิติบัญญัติของรัฐสภาฝรั่งเศส ได้มาจากการเลือกตั้ง เมื่อรวมกับวุฒิสภาจะเรียกว่า สมัชชาแห่งชาติ (อังกฤษ: National Assembly, ฝรั่งเศส: Assemblée nationale) ทำหน้าที่เลือกตั้งประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศส

หน่วยสำรวจดินแดนลุ่มน้ำโขงตอนบน (Upper Mekhong expedition) หน่วยที่ข้าหลวงใหญ่อินโดจีนฝรั่งเศสจัดตั้งขึ้น เพื่อเป็นเครื่องมือในการดำเนินนโยบายอ้างสิทธิ์เหนือดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงตอนบน (Upper Mekhong) แต่ละหน่วยจะอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของเจ้าหน้าที่อาณานิคม ปกติมีนายทหารยศร้อยเอกเป็นผู้บังคับบัญชากำลังทหารประมาณ ๑๐๐ นาย

Linh-co^๑ กองกำลังกึ่งทหารที่จัดตั้งโดย พอล เบิร์ท (Paul Bert) ในปี ค.ศ.๑๘๘๖ และต่อมาถูกปฏิรูปปรับเปลี่ยนเป็น “ตำรวจชุมชน” ตามคำสั่งข้าหลวงใหญ่เมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม ค.ศ.๑๘๘๘ โดยพอล เบิร์ท กำหนดว่ากำลังกึ่งทหารควรนี้รวมถึงส่วนแยกในบังคับบัญชาของจำพื้นเมือง (Phoquam) และอีก ๒๔ กองร้อย แบ่งมอบให้กับข้าหลวงจังหวัด หรือรองข้าหลวงจังหวัด บังคับบัญชาโดยร้อยโทชาวฝรั่งเศส นายทหารชำนาญการ (warrant officer) และชั้นประทวน ๔ นาย นายทหารสัญญาบัตร และนายทหารประทวนฝรั่งเศสจัดเป็นกลุ่มพิเศษ แต่มีสิทธิที่จะเลื่อนตำแหน่งได้ ทหารพื้นเมืองสรรหาจากหมู่บ้านตามกฎหมายของอันนัม โดยให้ผู้ใหญ่บ้านจัดสรรมาตามจำนวนที่ขึ้นทะเบียนไว้ และเพื่อตัดข้อกังวลของกองทัพว่ากองกำลังพื้นเมืองจะกลายเป็นกองทัพคู่ขนาน ในเดือนกันยายน ค.ศ.๑๘๘๗ จึงมีข้อกำหนดว่า “เป็นตำแหน่งในการกิจที่ไม่เหมาะสมกับกองทัพโพ้นทะเลไม่ได้รับรู้โดยทั่วไป เพื่อความเข้มแข็งในงานตำรวจ และการปกครอง นี่เป็นกำลังตำรวจ” และมีคำสั่งเมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม ค.ศ.๑๘๘๘ เปลี่ยนผู้บังคับหมวดยศร้อยโทให้เป็นสารวัตร และเปลี่ยนนายทหารชั้นประทวนเป็นนายดาบตำรวจ (gardes principaux) หน่วยตำรวจชุมชนแบ่งกำลังฐานละ ๒๕,๕๐ หรือ ๑๒๕ นาย และมีตำรวจชั้นนายดาบตำรวจ ๑,๒ หรือ ๕ นาย ทำหน้าที่เจ้าพนักงาน แต่ละห้องที่มีสารวัตร ๑ นาย ทำหน้าที่ตรวจตราระเบียบวินัยและการปฏิบัติหน้าที่อย่างถูกต้องในแต่ละฐาน โดยตรวจสอบอย่างน้อยเดือนละครั้ง

ข้าหลวงใหญ่ลาเนซซอง (Jean Marie Antoine de Lanessan) เป็นอดีตแพทย์ทหารเรือ และสมาชิกสภาบัญญัตินครปารีส (Paris deputy) ได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงใหญ่ปกครองอินโดจีน เขามีบทบาทอย่างสูงในการแก้ปัญหาการบริหารอินโดจีนและนำพารัฐบาลอินโดจีนรอดพ้นจากภาวะขาดแคลนปรับปรุงระเบียบงานบริหารราชการทั้งฝ่ายพลเรือนและทหาร และออกนโยบายที่นำไปสู่ขยายอำนาจของฝรั่งเศส (จักรวรรดิฝรั่งเศส) ในลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน รวมถึงการเรียกร้องดินแดนจากสยามด้วย ผลงานของเขาได้รับการยอมรับว่าเป็นหลักนิยมการขยายและปกครองดินแดนอาณานิคมในด้านปฏิบัติการทางทหารมีการพัฒนาหลักนิยมการสงครามอาณานิคมของ Gallieni & Lyautey ขึ้นใช้ในจักรวรรดิฝรั่งเศส ในปี ค.ศ. ๑๘๙๙-๑๙๐๒ เป็นรัฐมนตรีกระทรวงทหารเรือ^๒

อเล็กซองเดร ริบอต (Alexandre Ribot) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ผู้แถลงต่อสภาผู้แทนราษฎรฝรั่งเศสอ้างสิทธิเหนือดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงทั้งหมดในนามจักรวรรดิอันนัม เป็นนโยบายที่นำไปสู่การอ้างสิทธิ์เพื่อครอบครองลุ่มแม่น้ำโขงและเปิดทางเข้าสู่จีนตอนใต้และการมีกรณีพิพาทกับสยาม

นายออกุส ปาวิ (Monsieur Auguste Pavie) ราชทูตฝรั่งเศสผู้มีอำนาจเต็ม/กรุงเทพฯ เป็นผู้มึบทบาทสูงมากในการขยายเขตอิทธิพลของฝรั่งเศสเข้ามายังฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง ใช้โอกาสหลังจากกบฏจีนในเตียนเบียนฟูยอมจำนน ผลักดันกำลังสยามจากหัวพันห้าทั้งหก และจากการปะทะกันของกำลังรบฝ่ายสยามกับกองกำลังของเจ้าหน้าที่อาณานิคมของฝรั่งเศสบริเวณคอนพะเพ็ง และเกาะโคน เขาก็ฉวยโอกาสใช้กลยุทธ์การทูตติดอาวุธเพื่อสร้างเงื่อนไขในการเรียกร้องเอาดินแดนลาวและกัมพูชาไปเป็นของจักรวรรดิฝรั่งเศสได้สำเร็จ^๓

ร้อยเอกออกุสแตง เจราร์ด (Captain Augustine Gerard) อยู่ในอินโดจีนร่วมสมัยกับร้อยเอกปิแยร์ โตเรอ และร้อยเอกอดัม เดอ วิลลีเย่

และเรียนรู้นเดียวกัน ในปี ค.ศ.๑๘๘๕ บุคคลที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในการยึดป้อมปากน้ำจันทบุรี เข้ารับราชการทหารบกอาณานิคมฝรั่งเศสและถูกส่งมาตั้งเกี่ย สังกัดกรมไรเฟิลตั้งเกี่ยที่ ๓ (3rd Tonkinese Rifle Regiment) แล้วย้ายกลับไปทำงาน ๓ ปี ที่กระทรวงทหารเรือในปารีส เขาย้ายกลับมาอินโดจีนในปี ค.ศ.๑๘๙๒ ตำแหน่งนายทหารคนสนิทของนายพล ดูเชมิน (General Auguste Duchemin) ผู้บัญชาการกองพลน้อยที่ ๒ ด้วยผลสำเร็จที่จันทบุรีในปี ค.ศ.๑๘๙๓ เขาได้รับเลื่อนยศไปอยู่ในระดับผู้บังคับกองพัน เขาอยู่จันทบุรี ๑ ปี ก็ได้รับตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายเสนาธิการของนายพลกัลลีเยนี (General Joseph Gallieni, ต่อมาเป็นรัฐมนตรีกระทรวงสงครามปลายปี ๑๙๑๕ : ผู้เรียบเรียง) ในมาดากัสการ์ ในปี ค.ศ.๑๘๙๔ และมีประวัติการทำงานที่ยอดเยียม ซึ่งได้บันทึกถึงเขาว่า “มีความคิดอิงอุดมคตินิยมสูง ไม่ค่อยยึดหยุ่น ท่าทีเย็นชา ซ่อนความรู้สึก ขาดเสน่ห์ มีพลังความริเริ่ม มีความสงบและแน่วแน่มาก” เจริญเป็นพลจัตวา ในปี ค.ศ.๑๙๐๙ และเป็นพลตรี ในปี ค.ศ.๑๙๑๒ เป็นผู้บัญชาการกองทัพบกที่ ๑ (1st Army) ในปี ค.ศ.๑๙๑๖ และเป็นผู้บัญชาการกองทัพบกที่ ๘ (8th Army) ในปี ค.ศ.๑๙๑๗-๘ เสียชีวิตด้วยอุบัติเหตุที่เมืองลอเรน

ร้อยเอกปิแยร์ โธเรอ (Captain Pierre Thoreux) เกิดปี ค.ศ. ๑๘๕๖ เป็นนาวิกโยธิน ในปี ค.ศ.๑๘๘๔ ได้รับประกาศนียบัตรผู้เชี่ยวชาญภาษาเวียดนาม ในปี ค.ศ.๑๘๘๕ เขาเป็นผู้บังคับกองร้อยไรเฟิลอินันท์ที่ ๑๐ ที่เป็นส่วนหนึ่งของภาพรวมการจัดหน่วยสำรวจดินแดนแม่น้ำโขงตอนบน (Upper Mekhong expedition) ของฝรั่งเศสตามนโยบายของข้าหลวงใหญ่ลานเซซอง บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในระยะการริเริ่มปฏิบัติการขยายอำนาจของฝรั่งเศส เขาลงเรือที่ซาเดก (Sa Dec) ในเขตเวียดนามใต้ ขึ้นไปตามลำแม่น้ำโขงจนถึงสตึง-ตรง ถูกฝ่ายสยามจับเป็นเชลย พร้อมยุทธโศภนกรรมรายงานของเขาต่อกรณีที่ถูกจับเป็นเชลย เป็นบันทึกยาวด้วยสำนวนที่ไม่เป็นทางการ สะท้อนความคับแค้น มีอคติรุนแรง ถ้อยคำเหยียดเผ่าพันธุ์ผิวเหลือง

และคนเชื้อสายจีนราวกับสัตว์ ระบุการทรมานพิสดาร ภาชิตะวันออก การถูกมัด ทบตี ทำให้อับอาย และการดำรงเกียรติของตนเอง เรื่องนี้เขา ต้องการเรียกร้องความเป็นธรรมซึ่งทำได้สำเร็จ จากการที่เขาถูกผู้บังคับ บัญชา ประเมินในระยะแรกว่าอ่อนแอและละทิ้งหน้าที่ ต่อมาในภายหลัง ได้รับการประเมินใหม่ว่า เป็นนายทหารที่ฉลาด สุขุมและรอบคอบ เขาเกษียณในปี ๑๙๐๕ จากตำแหน่งผู้บังคับกองพัน โดยอาจมีปัญห สุขภาพจึงเสียชีวิตในปี ค.ศ.๑๙๐๗

ร้อยเอกอดัม เดอ วิลลีเย่ (Captain Adam de Villiers) เกิด ค.ศ. ๑๘๕๗ ที่เกาะรียูเนียน (Reunion) สำเร็จการศึกษาจากซังต์-ซัวร์ ในปี ค.ศ.๑๘๗๙ มาปฏิบัติการณ์ในอินโดจีน มีผลงานโดดเด่นในการยึดเกาะคอน และตอนสมจากสยามจนได้เป็นผู้บังคับกองพัน ได้ยศพันโทในปี ค.ศ.๑๘๙๙ เป็นผู้บังคับการกรม ในปี ค.ศ.๑๙๐๔ แต่เขาขี้โกงและติดการพนัน ถูกสอบสวนคดีขายข้าวเถื่อนและโกงเงิน ติดเที่ยวและฟุ่มเฟือย จนไม่ได้ รับตำแหน่ง เขาถูกศาลสั่งชำระหนี้ ในปี ค.ศ.๑๙๐๙ และ ๑๙๑๒ เกือบได้ เลื่อนยศเป็นพันเอก โดยผู้บังคับบัญชาชั้นต้นเห็นว่า เขาเป็นนายทหารที่ดี แต่ผู้บัญชาการทหารเห็นแย้ง จึงไม่ได้เลื่อนยศและเกษียณไปในปี ค.ศ.๑๙๑๔

เทือกเขาอันนัม (อังกฤษ: Annamite Cordillera, Annamite Mountains, Annamite Range, Annamese Cordillera, Annamese Mountains, Annamese Range) เป็นเทือกเขาในภูมิภาคอินโดจีน มีความยาวประมาณ ๑,๑๐๐ กิโลเมตร (๖๘๐ ไมล์) เป็นชายแดนตลอดแนว ทิศตะวันตกของประเทศเวียดนามต่อกับประเทศลาวและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของกัมพูชา มีชื่อเรียกในภาษาเวียดนามว่า “สายเงืองเซิน (Dãy Trường Sơn)” และในภาษาลาวว่า “สายภูหลวง” เทือกเขานี้มีภูเขา และยอดเขาอยู่จำนวนมาก ยอดเขาที่สูงที่สุด คือ ภูเบี้ย สูง ๒,๘๑๙ เมตร เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชนพื้นเมืองหลายกลุ่ม และเป็นต้นกำเนิดแม่น้ำหลายสาย

ลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน (Upper Mekhong) หมายถึง พื้นที่ตั้งแต่บริเวณคอนพะเพ็งบริเวณรอยต่อระหว่างลาว-กัมพูชา ที่อยู่ทางเหนือของ สตึง-เตรง ผ่านบริเวณคอนพะเพ็ง ขึ้นไปตามลำแม่น้ำโขง จนอาจถึงตอนใต้ของจีน เป็นพื้นที่สำรวจใหม่เพื่อขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส

อินโดจีนฝรั่งเศส ประกอบด้วย ตังเกีย (เวียดนามตอนเหนือ) อันนัม (เวียดนามตอนใต้) ลาว เขมร และสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ภายหลังกรณีพิพาทฝรั่งเศส-สยาม (กรณี ร.ศ.๑๑๒) ได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลอินโดจีน

หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก (ค.ศ.๑๘๙๐) เป็นส่วนหนึ่งของหัวเมืองอีสาน แต่เดิมไม่ใช่ทั้งหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก หรือรัฐบริวาร และไม่เคยถูกนับว่าเป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ หลังการปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ เมืองขึ้นของเวียงจันทน์ทางภาคอีสานก็ถูกโอนให้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ แต่พอถึงรัชกาลที่ ๔ สภาพการเมืองระหว่างประเทศเปลี่ยนไปมาก และอันตรายจากชาติตะวันตกก็คุกคามสยามโดยตรงทั้งจากอังกฤษ ทางใต้ ในปี ค.ศ.๑๘๖๒ (พ.ศ.๒๔๐๕) และจากฝรั่งเศสทางด้านลาวและเขมร ในปีเดียวกันนั้นเป็นต้นมา (วุฒิชัย ๒๕๒๐) ในปี ค.ศ.๑๘๘๒ (พ.ศ. ๒๔๒๕) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดฯ ให้ตั้งข้าหลวงไปประจำที่เมืองจำปาศักดิ์แล้ว แต่ไม่สามารถแก้ปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพได้ ต่อมาในปี ค.ศ.๑๘๙๐ (พ.ศ.๒๔๓๓) โปรดฯ ให้จัดการบริหารราชการปกครองหัวเมืองอีสานขึ้นใหม่ ดังนี้

- หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก ประกอบด้วยเมืองสำคัญ เช่น จำปาศักดิ์ สีทันดร สุรินทร์ เดชอุดม ฯลฯ แรกเริ่มมีพระพิศณุเทพ (ช่วง) เป็นข้าหลวง
- หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วยเมืองสำคัญ เช่น อุบลฯ กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ ฯลฯ แรกเริ่มมีพระยาราชเสนา (หัต ไกรฤกษ์) เป็นข้าหลวง

- หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ประกอบด้วยเมืองสำคัญ เช่น หนองคาย นครพนม สกลนคร ขอนแก่น ฯลฯ แรกเริ่มมีพระอนุชิตบริหาร (จันทร์) เป็นข้าหลวง ซึ่งภายหลังโปรดฯ ให้กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เป็นข้าหลวง หัวเมืองลาวพวนที่เมืองหมากแข้ง (อุดรธานี)

- หัวเมืองลาวฝ่ายกลาง ประกอบด้วยเมืองสำคัญ เช่น นครราชสีมา พินาย ชัยภูมิ ขอนแก่นบางส่วน ฯลฯ แรกเริ่มมีพระพิเรนทรเทพเป็นข้าหลวง

หัวเมืองลาวทั้ง ๔ นี้ แรกเริ่มให้ขึ้นตรงต่อข้าหลวงใหญ่ที่นครจำปาศักดิ์ ซึ่งก็คือ พระยาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) มีที่ทำการอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์ ต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๒๓ (ค.ศ.๑๘๘๐) ต่อมาโปรดฯ ให้ผนวกเมืองลาวตะวันออกกับหัวเมืองลาวตะวันออกเฉียงเหนือเข้าด้วยกันเป็น “หัวเมืองลาวกาว” ยกฐานะเมืองจำปาศักดิ์ขึ้นเป็นนครจำปาศักดิ์ ในปี พ.ศ.๒๔๒๔ (ค.ศ. ๑๘๘๑) โปรดฯ ให้กรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นข้าหลวงหัวเมืองลาวกาว มีที่ทำการอยู่ที่นครจำปาศักดิ์ ต่อมาได้ย้ายที่ทำการมาตั้งที่เมืองอุบลราชธานี และต่อมาในเดือนตุลาคม พ.ศ.๒๔๓๖ (ค.ศ.๑๘๙๓) จึงได้โปรดฯ ให้กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เป็นข้าหลวงหัวเมืองลาวกาว

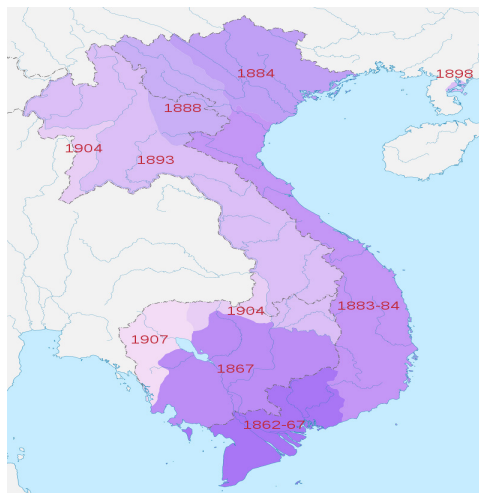
ภาพรวมของกรณีพิพาทฝรั่งเศส-สยาม

ในปี ค.ศ.๑๘๕๘ (พ.ศ.๒๔๐๑) ฝรั่งเศสเริ่มโจมตีอันนัม ต่อมาในปี ค.ศ.๑๘๖๒-๖๗ (พ.ศ.๒๔๐๕-๒๔๑๐) บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง และได้กัมพูชาเป็นรัฐในอารักขา (protectorate) ในปี ค.ศ.๑๘๘๔ (พ.ศ. ๒๔๒๗) ยึดตั้งเกียและอันนัมเป็นอาณานิคม ในปี ค.ศ.๑๘๘๘ (พ.ศ.๒๔๓๑) ปรากฏกบฏจีนที่เถียนเปียนฟู และถือโอกาสผลักดันสยามออกจากหัวพันห้าทั้งหก กรณีพิพาทในปี ค.ศ.๑๘๙๓ (พ.ศ.๒๔๓๖) ที่เกิดขึ้นบริเวณตอนใต้ของลาว และปากแม่น้ำเจ้าพระยา-กรุงเทพฯ ส่งผลต่อการอ้างสิทธิ์และอิทธิพลในพื้นที่ทั้งหมดของลาว ภาคตะวันตกและภาคเหนือของเขมร ซึ่งเป็นประเทศราชที่อยู่ใต้อิทธิพลของสยาม โดยจันทบุรี-ตราด เป็นพื้นที่

ซึ่งได้รับผลกระทบจากการยึดครองไว้เป็นหลักประกันในช่วงที่มีการบังคับใช้สนธิสัญญา รามระยะเวลาที่ฝรั่งเศสใช้ความพยายามในการตั้งอาณานิคมในตะวันออกไกล จาก ค.ศ.๑๘๕๗ (พ.ศ.๒๔๐๑) ถึง ค.ศ.๑๙๐๗ (พ.ศ. ๒๔๕๐) เป็นเวลา ๔๙ ปี

ข้อพิพาทระหว่างฝรั่งเศสและสยาม มีที่มาจากสถานะของราชอาณาจักรลาวซึ่งตั้งคร่อมสองฝั่งแม่น้ำโขงและมีพินธะอยู่กับสยาม ฝรั่งเศสไม่อาจใช้วิธีจักรวรรดินิยมแบบดื้อๆ แต่ต้องหาพื้นฐานทางศีลธรรมและกฎหมายรองรับการขยายการอ้างสิทธิ์ในลุ่มแม่น้ำโขง โดยอ้างว่าสยามแย่งสิทธิ์ของฝรั่งเศสจากจักรวรรดิอันนัมและกัมพูชาที่มีเหนือพื้นที่ทางตะวันตกของเทือกเขาอันนัม นายปาวีมีปัญหาในการรวบรวมหลักฐานให้พอพิสูจน์การอ้างสิทธิ์ เพราะรัฐบาลสยามจับตาใกล้ชิดแต่อยู่ห่างจากลาวและการต้อนรับที่ลาวให้แก่กักสำรวจชาวฝรั่งเศส

กรณีพิพาทฝรั่งเศส-สยามในปี ค.ศ.๑๘๙๓ ถือว่าเป็นช่วงสำคัญที่ทำให้ฝรั่งเศสยึดดินแดนลาวไปทั้งหมด รวมถึงแคว้นหลวงพระบาง-ไชยะบุรี ภาคตะวันตกและภาคเหนือของเขมร การใช้กลยุทธ์ “การทูตติดอาวุธ” หรือ “การทูตเรือปืน” กับสยามนั้นเป็นส่วนสุดท้ายของแผนการขยายดินแดนฝรั่งเศสในตะวันออกไกล ตามภาพที่ ๑

ภาพที่ ๑ การขยายตัวของอินโดจีนฝรั่งเศส จากปี ค.ศ.๑๘๖๒ – ๑๙๐๗

ที่มา : Rivers of Southeast Asia - blank map.svg French Indochina expansion.jpg

วันที่ ๒๖ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๙๑ นายอเล็กซองเดร ริบอต (Alexandre Ribot) รัฐมนตรีต่างประเทศ ได้แถลงหลักการอ้างสิทธิ์ในนามจักรวรรดิอันนัมเหนือดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงทั้งหมด (Tuck ๑๙๙๕: ๙๖) ต่อสภาผู้แทนราษฎรฝรั่งเศส (French Chamber of Deputies) ที่ต้องการครอบครองลุ่มแม่น้ำโขงและเปิดทางเข้าสู่จีนตอนใต้ ถึงแม่น้ำปาวี จะเห็นว่ามันเป็นไปได้ที่จะเปลี่ยนแม่น้ำโขงในอาณานิคมแห่งตะวันออกไกลให้เป็นเสมือนแม่น้ำไนล์แบบอียิปต์ แต่นักการเมืองฝรั่งเศสเชื่อว่า ด้วยความเจริญทางน้ำ ทางการเมือง และเศรษฐกิจที่มีมายาวนานจะเอาชนะสยามได้

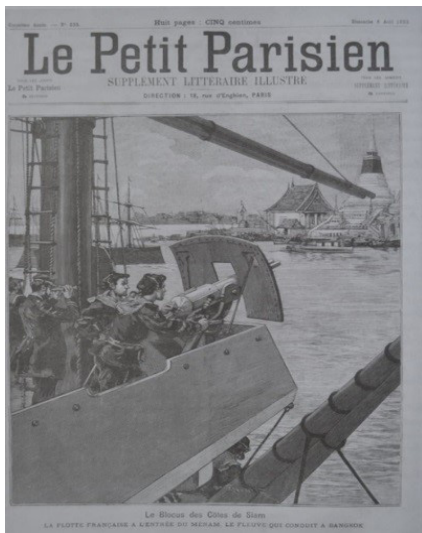
รัฐบาลสยามมีปฏิกิริยาในทันทีต่อการที่ฝรั่งเศสอ้างสิทธิ์ และเน้นย้ำถึงธรรมชาติอันยาวนานของอำนาจการปกครองที่สยามมีเหนือดินแดนลาว ข้าหลวงชั่วคราวที่ส่งไปลาวในทศวรรษ ๑๘๗๐ เปลี่ยนเป็นตำแหน่งถาวรตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ ๑๘๘๐ ในปี ค.ศ. ๑๘๘๘ นายปาวีได้รับผลสำเร็จเรื่องการยอมจำนนของกลุ่มกบฏจีนทางตะวันตกเฉียงเหนือของภูมิภาคต่งเกีย เขาฉวยโอกาสนั้นผลักดันกองกำลังของสยามที่ได้ประโยชน์จากการมีอยู่ของกลุ่มกบฏจีนไปถึงเมืองแฉง (เดียนเบียนฟู : Dien Bien Phu)

นายปาวีก็เสียสายที่รัฐบาลฝรั่งเศสอ้างสิทธิ์เฉพาะฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ทำให้ได้ดินแดนลาวไปไม่สมบูรณ์ แต่รัฐบาลฝรั่งเศสนั้นมีเจตย์ในการเสนอเรื่องนี้ต่อประชาชนในแบบที่จะได้รับเสียงสนับสนุน ซึ่งการเปรียบเทียบสิ่งที่กำลังจะกลายเป็นลาวกับอัลซาสและลอเรนที่เยอรมนียึดไป และเทียบแม่น้ำโขงกับแม่น้ำไรน์นั้นก็เป็ภาพง่าย ๆ ที่ไปกระตุ้นภาพจำความบอบช้ำของคนฝรั่งเศสที่ได้รับจากสงครามกับเยอรมนีในปี ค.ศ. ๑๘๗๐

ในปี ค.ศ. ๑๘๙๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งเชื้อพระวงศ์ให้เป็นผู้แทนถาวรดูแลแขวงจำปาสัก หนองคาย และนครราชสีมา (Tuck ๑๙๙๕: ๘๓) โดยคนสำคัญ คือ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นข้าหลวงประจำอยู่ที่นครจำปาสัก ซึ่งระหว่างปี ค.ศ. ๑๘๙๒-๓ มีเหตุการณ์หลายอย่างที่เกิดขึ้น แล้วทูตฝรั่งเศสสามารถฉวยโอกาสใช้ประโยชน์ทางการเมือง

ได้โดยไม่ต้องลงแรงค้นหาเอกสารเก่าๆ มายืนยันอำนาจอธิปไตยของ จักรวรรดิอันนัมเหนือดินแดนลาวอีกต่อไป ในสายตาฝรั่งเศสนั้น มันมีความ สำคัญตรงที่เป็นข้อพิสูจน์ถึงเจตนาร้าย ปฏิกริยารุนแรงโดยไม่ระวังอิทธิพล ของฝรั่งเศสที่กำลังเพิ่มพูนขึ้นในลาว ลักษณะเช่นนี้เข้าทางให้ฝรั่งเศสทั้ง ไฟตาย โดยในวันที่ ๑๒ มีนาคม ๑๘๙๓ นายปาวี ได้เป็นราชทูตฝรั่งเศส ประจำกรุงเทพฯ ได้ยื่นขอสัมปทานพื้นที่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง รัชกาลที่ ๕ ทรงปฏิเสธไปตามการถวายนำของที่ปรึกษาต่างชาติ คือ นายโรแลง- แจควีมินส์ (Rolin-Jaequemyns) นักกฎหมายชาวเบลเยียม และนายเฮนรี โจนส์ (Henry Jones) ทูตชาวอังกฤษ

รัฐบาลอินโดจีนยึดที่ทำการของสยามบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ในเดือนเมษายน ค.ศ.๑๘๙๓ สยามแย่งคืนไปได้ และยึดที่มันอยู่บนดอนสม (Don-Som) ในวันที่ ๑๓-๑๔ กรกฎาคม ค.ศ.๑๘๙๓ “การแสดงกำลัง ทางเรือแบบพอประมาณด้วยเรือปืน ๒ ลำ” ก็ทำให้เรื่องจบลง เมื่อป้อมปืน สยามที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยายิงเรือของฝรั่งเศสในวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๙๓ เรือปืนฝรั่งเศสฝ่าแนวป้องกันเข้ามาทอดสมอที่หน้าสถานกงสุล กลางกรุงเทพฯ ต่อมาในวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ค.ศ.๑๘๙๓ รัฐบาลฝรั่งเศส ยื่นคำขาดให้รัฐบาลสยามยอมรับรองสิทธิของจักรวรรดิอันนัมเหนือดินแดน ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง และต้องถอนตัวออกไปภายใน ๑ เดือน วันที่ ๒๙ กรกฎาคม ค.ศ.๑๘๙๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ ๕ แห่งสยามทรงยอมรับคำขาดนั้น นี่จึงกลายเป็นจุดเริ่มของการผนวก ดินแดนลาวโดยรัฐบาลอินโดจีน ตามสนธิสัญญาฝรั่งเศส-สยาม ลงวันที่ ๓ ตุลาคม ค.ศ.๑๘๙๓ ในการนี้ ฝ่ายฝรั่งเศสได้เข้ายึดเมืองท่าจันทบุรีไว้เป็น หลักประกัน และถอนกำลังไปในวันที่ ๔ มกราคม ค.ศ.๑๙๐๕

ภาพที่ ๒ ภาพข่าวการรุกรานกรุงเทพของเรือรบฝรั่งเศส
ที่มา : Le Petit Parisien, 6 Aug 1893

ภาพที่ ๓ ภาพข่าวการบังคับในหลวงรัชกาลที่ ๕ ทำสนธิสัญญา
ที่มา : PUNCH, 14 October 1893

ภาพรวมกองทัพอินโดจีนฝรั่งเศสและการต่อต้านในดงเกีย-อันนัม และกัมพูชา

ช่วงที่วิกฤตฝรั่งเศส-สยาม ค.ศ. ๑๘๙๓ ปะทุขึ้นนั้น รัฐบาลอินโดจีนได้ใช้ทรัพยากรทั้งหมดไปเพื่อการปราบปรามความไม่สงบในดงเกีย เป็นปัญหาความไม่สงบที่เรื้อรังมาตั้งแต่สงครามฝรั่งเศส-จีน ในปี ค.ศ. ๑๘๘๔-๕ แม้ผ่านมือข้าหลวงใหญ่หลายคนก็ไม่มีใครยุติปัญหาได้ การเงินของอาณานิคมอินโดจีนกำลังย่ำแย่ จนกระทั่งในปี ค.ศ. ๑๘๙๑ ข้าหลวงใหญ่

คนใหม่ คือ Jean Marie Antoine de Lanessan (ต่อจากนี้เรียก
นายลานเนสซอง หรือข้าหลวงใหญ่) ก็เปลี่ยนแปลงสถานการณ์ มาตรการ
ที่นำมาใช้เมื่อรับหน้าที่ทำให้โครงการปราบปรามการก่อความไม่สงบดีขึ้นมาก
จนคาดว่าจะสำเร็จได้ในอีก ๓ ปี ซึ่งประเด็นนี้เห็นได้ชัดในปีต่อ ๆ ไป และ
ตั้งเกี่ยเป็นเสมือนห้องทดลองยุทธศาสตร์อาณานิคมตามหลักนิยมสงคราม
อาณานิคมของกัลลีเยนีและลียอเต้ (Gallieni & Lyautey จาก Bugeaud,
Gallieni, Lyautey: The Development of Colonial Warfare : ผู้เรียบเรียง)
เป็นต้นแบบที่โด่งดังและได้รับความสำเร็จดียิ่ง เจ้าหน้าที่อาณานิคมซึ่งได้รับ
การฝึกอบรมตามมาตรการภายใต้หลักนิยมนี้ ก็มีบทบาทสำคัญยิ่งในเดือน
เมษายน ค.ศ.๑๘๙๓ ต่อกรณีการรบที่แม่น้ำโขง และในกลางเดือนสิงหาคม
ค.ศ.๑๘๙๓ ต่อกรณีการยึดป้อมปากน้ำจันทบุรี ที่ฝรั่งเศสยึดไว้เป็นหลัก
ประกัน จนสิ้นสุดในปี ค.ศ.๑๙๐๕

หลักนิยมเรื่องอาณานิคมใหม่ เน้นว่าปฏิบัติการทางทหารไม่ถูก
แยกออกจากการบริหารราชการพลเรือน ทั้งสองเรื่องต้องให้อยู่ใต้ความ
รับผิดชอบของผู้นำคนเดียว ขึ้นอยู่กับบริบทของท้องถิ่นว่าจะเป็นพลเรือน
หรือทหาร ในปี ค.ศ.๑๘๘๗ ฝรั่งเศสได้จัดตั้งรัฐบาลอาณานิคมอินโดจีน
แบ่งพื้นที่เป็น ๒ ส่วน คือ รัฐในอารักขาอันนัม-ตังเกี๋ย (ภาคเหนือ) และ
อาณานิคมโคชินจีน (ภาคใต้) ข้อขัดแย้งระหว่างข้าหลวงใหญ่กับผู้บัญชาการ
ทหารฝรั่งเศสได้ยุติลง กฎปฏิภาลงวันที่ ๒๑ เมษายน ค.ศ.๑๘๙๑ ระบุ
ความรับผิดชอบข้าหลวงใหญ่และผู้บัญชาการทหารเพื่อป้องกันทั้งอาณานิคม
โดยข้าหลวงใหญ่มีฐานะ “ผู้มีอำนาจเต็มของสาธารณรัฐในอินโดจีนฝรั่งเศส”
มีผู้ช่วย คือ รองข้าหลวงแห่งโคชินจีน ประมุขแห่งแคว้นอันนัม (ฝรั่งเศส :
Residents Superieurs) ราชอาณาจักรกัมพูชาและแคว้นตังเกี๋ย รวมถึง
ผู้บัญชาการทหารในอินโดจีน ข้าหลวงใหญ่รับผิดชอบความมั่นคงและการ
ป้องกันอาณานิคม บังคับบัญชากำลังทางบกและทางทะเลที่ส่งไปประจำการ
ที่นั่น การใช้กำลังทหารต้องได้รับอนุมัติข้าหลวงใหญ่ การปฏิบัติการ

มอบให้อยู่ในอำนาจของผู้บัญชาการทหาร ซึ่งต้องรายงานต่อข้าหลวงใหญ่ (Lanessan; ๑๘๙๕: ๓๕๕-๓๕๗)

นายลานเนสซง สมาชิกนิติสภาบัญญัตินครปารีส (Paris deputy) และอดีตแพทย์ทหารเรือ ได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงใหญ่ในไม่กี่สัปดาห์หลัง กฎฎีกา ๒๑/๐๔/๑๘๙๑ ได้ออกคำสั่งแบ่งเขตภูเขาคิงซึ่งเป็นพื้นที่สูงในดินแดน ตั้งเกียออกเป็นสี่เขตทหาร บังคับบัญชาโดยนายทหารยศพันเอกหรือพันโท มีทั้งอำนาจการปกครองทางพลเรือนกับอำนาจทหาร กองทหารเกือบ ทั้งหมดในอินโดจีนถูกมอบหมายให้กับพวกผู้บังคับบัญชาทั้ง ๔ นาย ปัญหา ความมั่นคงส่วนใหญ่ในสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแดง มอบให้กับหน่วยป้องกัน ฝ่ายพลเรือน (civil guard) และตำรวจชุมชน เพื่อป้องกันชุมชนและศูนย์กลาง เมืองที่ใหญ่ที่สุด กองกำลังนี้บรรจุชาวยุโรปเป็นสารวัตรและนายดาบ (Senior guard) โดยสรรหาจากอดีตนายทหารสัญญาบัตรและนายทหารชั้นประทวน ตำรวจชุมชนรับผิดชอบงานที่ข้าหลวงใหญ่กำหนดเป็นงานกึ่งตำรวจ แบ่งมอบ ใ้รับคำสั่งโดยตรงจากผู้บังคับบัญชาเขตทหารทั้ง ๔ เขต เพื่อ “การเฝ้าระวังและตรวจตราในหมู่บ้านอย่างต่อเนื่องและโดยละเอียด”

ความสำเร็จในการปราบปรามความไม่สงบ คือ การล่าและทำลาย โจรสลัดจีนและเวียดนามกลุ่มสุดท้าย นำข้าหลวงใหญ่ไปสู่การบังคับใช้วิธี การนี้ในอินโดจีนเป็นการทั่วไป กำลังตำรวจชุมชนที่แบ่งมอบให้กองบัญชาการ ในท้องที่ที่เป็นไปได้ นั้น ได้กลายเป็นเครื่องมือหลักในการปราบปรามความ ไม่สงบ และการกำกับดูแลกระเบียบในการบริหารราชการ อาจใช้ใน ปฏิบัติการทางทหารได้อย่างจำกัดด้วยคำสั่ง (Direction) จากเจ้าหน้าที่ อาณานิคมฝ่ายพลเรือน (Residents) ที่กองกำลังพื้นเมืองและหน่วยป้องกัน พื้นเมืองอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบ หลังจากจัดระเบียบแล้ว หน่วยทหาร ประจำการส่งมอบให้กับผู้บริหารฝ่ายพลเรือนที่มีอำนาจบังคับบัญชากำลัง กึ่งทหาร กรมทหารพื้นเมืองอาจยุบเลิกหรือกลับไปภารกิจเดิมที่เป็นการ ป้องกันชายแดน ดังนั้น ในปี ค.ศ.๑๘๘๙ เมื่อการกบฏในอันนัมจบลง

เขาจึงยุบกองทหารพื้นเมือง ๔ หน่วย รวมทั้งกรมไรเฟิลตั้งเกียและ
กรมทหารราบเบาอันนัม งานความมั่นคงภายในของอันนัมส่งให้หน่วย
ป้องกันฝ่ายพลเรือนที่มีกำลัง ๓,๐๐๐ นาย (De Villers ๑๙๙๘: ๓๘๔)
วิธีนี้มีข้อดีที่ลดภาระงบประมาณทหารอาณานิคม เพราะกำลังกึ่งทหาร
มีค่าใช้จ่ายต่ำกว่ากองทหารพื้นเมือง ๓-๔ เท่า

บทเรียนการปฏิบัติในตั้งเกียสะท้อนสิ่งที่ฝรั่งเศสเรียนรู้จากการก่อกบฏ
ของกัมพูชาช่วงปี ค.ศ.๑๘๘๔-๖ ที่ใช้ทหารประจำการราว ๔,๐๐๐ นาย
ไปปฏิบัติการปราบปราม โดยครั้งหนึ่งเป็นชาวยุโรปแต่ได้ผลลัพธ์น้อยมาก
สนธิสัญญาปี ค.ศ.๑๘๘๖ พันฟูพระราชอำนาจบางส่วนของกษัตริย์กัมพูชา
ในการบริหารประเทศด้านภาษี ยกเว้นภาษีศุลกากร ภาษีการค้าฟันและ
เหล้า ฝรั่งเศสถอนกำลังจากกัมพูชาโดยทิ้งผู้ปกครองอาณานิคมไว้ ๔ คน
มีกำลังกึ่งทหารพื้นเมือง ๒๐๐ นาย เป็นหน่วยรักษาความมั่นคง หลายอย่าง
ก้าวหน้าดี แต่ในปี ค.ศ.๑๘๙๑ ข้าหลวงใหญ่ลานเซของซีให้เห็นสิ่งผิดปกติ
ร้ายแรงที่ดำรงอยู่ตามสนธิสัญญาปี ค.ศ.๑๘๘๖ ที่ให้ฝรั่งเศสคุมภาษีศุลกากร
กษัตริย์กัมพูชาก็ไม่มีค่าจ้างให้คนเชื้อสายจีนต้องลดค่าจ้างลงเพื่อให้ผู้บริหาร
อยู่รอดได้ จึงสั่งควบรวมการคลังของกัมพูชาและปรับแนวทางการกำกับ
ดูแลเสียใหม่

ค่าใช้จ่ายและความระอาที่ฝรั่งเศสมีต่อสงครามตั้งเกีย ทำให้
ข้าหลวงใหญ่ลานเซของไม่อาจเพิ่มทหารประจำการในอินโดจีนได้ ด้วยเงื่อนไข
ด้านงบประมาณ กรมทหารพื้นเมือง ๒,๕๐๐ - ๓,๐๐๐ นาย^๗ นั้น อาณานิคม
มีค่าใช้จ่ายปีละ ๒-๒.๕ ล้านฟรังก์ ในปี ค.ศ. ๑๘๙๑ อินโดจีนมีกรมไรเฟิล
ตั้งเกีย (regiment de tirailleurs tonkinois : RTT) ๓ กรม ตั้งอยู่ในตั้งเกีย
และกรมไรเฟิลอันนัม (regiment de tirailleurs annamites : RTA) ๑ กรม
รวม ๔ กรม ตั้งอยู่ในโคชินจีน มีกำลัง ๑๒ กองพันพื้นเมือง จัด ๓ กองพัน
เป็น ๑ กรม และมี ๘ กองพันนาวิกโยธิน^๘ และ ๔ กองพันต่างชาติ อยู่ที่
ชายแดนจีน มีกำลังทั้งสิ้น ๒๔ กองพัน การบริหารกำลังเหล่านี้ซับซ้อน

กรมทหารพื้นเมืองรับเงินเดือนจากรัฐบาลอินโดจีน กองทหารนาวิกโยธิน
รับเงินเดือนจากกระทรวงทหารเรือ และกองทหารต่างประเทศรับเงินเดือน
จากกระทรวงการสงคราม สายอาชีพทหารยุโรปขึ้นอยู่กับกระทรวงทหารเรือ
ส่วนกองพันต่างชาติและหน่วยทหารที่มีฐานในฝรั่งเศสซึ่งถูกส่งมาเสริม
กำลังขึ้นอยู่กับกระทรวงสงคราม

รัฐในอารักขาอันนัม-ตังเกีย มีกรอบกำลังทหารตามทฤษฎี คือ
ทหารยุโรป ๘,๐๐๐ นาย ทหารพื้นเมือง ๑๒,๐๐๐ นาย สำหรับงบประมาณ
ปีละ ๒๕ ล้านฟรังก์ ซึ่งงบประมาณนี้ยังน้อยกว่าระดับความจำเป็นในการ
ดำรงกำลังทหารตามกรอบกำลังนี้ ทำให้กรมทหารถูกทิ้งไว้ในสภาพอ่อนแอ
หากจะเพิ่มกำลังในโคชินจีน ๒,๒๐๐ นาย ให้กรมไรเฟิลอันนัม ที่มีค่าใช้จ่าย
ปีละ ๒ ล้านฟรังก์ ค่าใช้จ่ายที่สำคัญทางทหารโดยรวมในปี ค.ศ.๑๘๙๑-๒
จะเป็น ๒๗ ล้านฟรังก์ ซึ่งรายได้ของรัฐบาลอินโดจีนช่วงนั้นมีอยู่ ๔๗ ล้านฟรังก์
ได้เงินอุดหนุนจากฝรั่งเศส ๑๙ ล้านฟรังก์ รวม ๖๖ ล้านฟรังก์ จะทำให้มี
รายจ่ายทางทหารสูงกว่า ๔๐% ของรายได้รัฐบาลอาณานิคม ($\frac{๒๗}{๖๖} = ๔๐.๙\%$) และสูงกว่าเงินอุดหนุนจากรัฐบาลฝรั่งเศส โดยที่ในปี ค.ศ.๑๙๐๐
อินโดจีนมีประชากรราว ๒๐ ล้านคน ระดับของกำลังทหารมีสัดส่วนมากกว่า
๑ ต่อประชากร ๑,๐๐๐ คน อยู่เล็กน้อย และมากกว่าทหารอังกฤษที่มีอยู่
ในอินเดียถึง ๑ ใน ๓ การเพิ่มความเข้มแข็งทางทหารจะต้องใช้ทรัพยากร
ของอาณานิคมเอง (Lanessan ๑๘๙๕: ๑๑๓-๑๕๑)

ทรัพยากรเหล่านั้นถูกใช้ไปมากเพื่อปราบกบฏในตังเกีย ปัญหา
อยู่ทั่วไป เช่น ทหารบางนายต้องปฏิบัติหน้าที่ซึ่งเป็นของเหล่าพิเศษ เช่น
งานเสมียน งานการกำลังพล รวมถึงงานของหน่วยส่งกำลังบำรุง ส่วนกำลังรบ
นั้น นอกจากกองพันทหารราบ อินโดจีนมีปืนใหญ่เก่า ๘ กองร้อย ทหารช่าง
๑ กองร้อย รถไฟขนส่งสัมภาระ ๒ ขบวน และหน่วยสะพานหนูลอย ๑ หน่วย
มีอัตราการสูญเสียทหารยุโรปสูง โดยในช่วงพักรบระหว่างฤดูฝน ผลกระทบ
จากความเจ็บไข้และโรคระบาดสูงกว่าการสูญเสียจากการรบ ภารกิจทหาร

ในอินโดจีนที่ทหารเกณฑ์หลายพันนายถูกบังคับให้มา ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ.๑๘๘๑ ผู้บัญชาการทหารมีบันทึกถึงข้าหลวงใหญ่ระบุถึงการขอย้าย ด้วยเหตุผลด้านสุขภาพเดือนละ ๒๕๐ คน ปีละ ๓,๐๐๐ คน จากจำนวน ๘,๐๐๐ คน ของทหารยุโรปที่มีอยู่ในตังเกี๋ย ดังนั้น จึงเหลือกำลังทหาร ไรเฟิลในหน่วยอยู่ ๔,๐๐๐ นาย ที่อาจถูกเรียกไปใช้ในปฏิบัติการทางทหารได้^๙

ด้วยกำลังไม่ถึง ๓๐ กองพันทหารราบ สนับสนุนด้วยปืนใหญ่ไม่กี่กองร้อย ข้าหลวงใหญ่ลาเนซของจึงมีข้อจำกัดในการใช้กำลังในวิกฤติการณ์ ค.ศ.๑๘๘๓ ในขณะที่ปฏิบัติการในตังเกี๋ยยังยึดเยื้อ ในกัมพูชาและในอันนัม ก็มีการจลาจลยึดเยื้อจากทศวรรษ ๑๘๘๐ ที่ต้องกังวลอยู่ ทั้งหมดที่เหลืออยู่ คือ ทหารที่ใช้ป้องกันโคชินจีนเท่านั้น แต่ข้าหลวงใหญ่ทำตามอำเภอใจไม่ได้ อิทธิพลทางการเมืองของอาณานิคมอินโดจีนมีอยู่มากตามเงื่อนไขการเมือง ว่าด้วยการปกครองตนเองของอาณานิคมโคชินจีน และหลักยุทธศาสตร์ ดั้งเดิมที่ต้องการให้ไซ่ง่อนเป็นปราการหลักในตะวันออกไกล ซึ่งต้องไม่ถูก ทำให้อ่อนแอลงด้วยเหตุใดๆ กีดกันไม่ให้ข้าหลวงใหญ่ทำอะไรเป็นขึ้นเป็นอัน

กรมทหารไรเฟิลอันนัมที่มีอยู่นั้น จัดตั้งโดยกฤษฎีกา ลงวันที่ ๒ กันยายน ค.ศ.๑๘๗๙ กำลังพลสรรหาโดยวิธีการเรียกเกณฑ์ ให้ผู้ใหญ่บ้าน ในทุกหมู่บ้านจัดหาอาสาสมัครตามสัดส่วนประชากรในเขตปกครองมาขึ้น กองประจำการเป็นเวลา ๒ ปี เป็นแนวทางเดียวกับกองทหารพื้นเมืองอื่นๆ โดยหลักการแล้วจะให้กองร้อยประจำการอยู่ใกล้กับพื้นที่เกณฑ์ แต่ถ้า จำเป็นก็จัดตั้งเป็นกองพันเฉพาะกิจ (battalion de marche) แล้วส่งไป ยังที่ห่างไกล และกรมทหารนี้ได้รับประสบการณ์สู้รบครั้งแรก (Baptism of fire) ในตังเกี๋ยในปี ค.ศ.๑๘๘๓-๔ และในกัมพูชาในปี ค.ศ.๑๘๘๕-๘๗ ซึ่งมีการเสียชีวิต ๒๖ นาย บาดเจ็บราว ๑๐๐ นาย^{๑๐} ดังนั้น กรมทหาร ไรเฟิลอันนัมจึงถูกฝึกฝนให้มีสมรรถนะแข็งแกร่ง เป็นกำลังส่วนใหญ่ในการ รบฝรั่งเศส-สยามในปี ค.ศ.๑๘๘๓ โดยมีด้วยกำลังเสริมบางส่วนจาก กรมนาวิกโยธิน

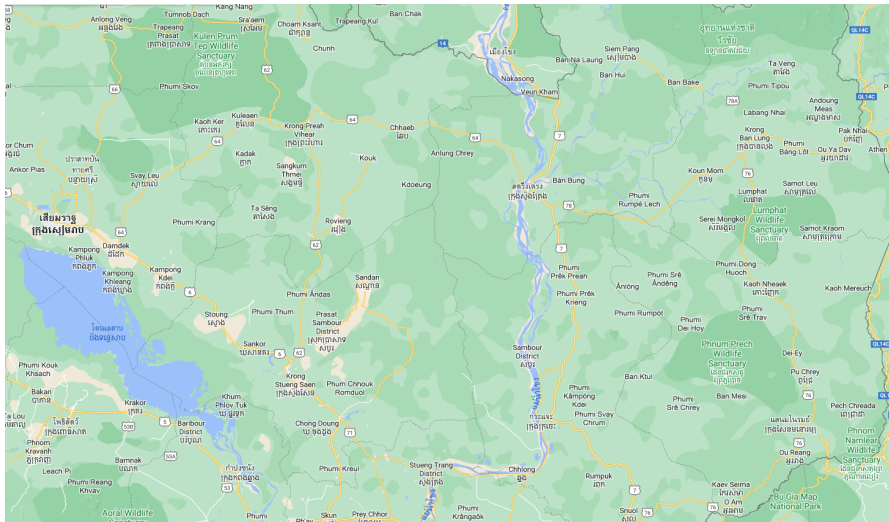
ปฏิบัติการรบเพื่อยึดดินแดนแม่น้ำโขงตอนบน

การเข้ายึดพื้นที่ทางเหนือของน้ำตกคอน

แม้ผลกระทบทางการทูตจากวิกฤตฝรั่งเศส-สยาม ในปี ค.ศ. ๑๘๙๓ เป็นที่รู้กันดีแล้ว การขยายดินแดนทางบกตามริมแม่น้ำโขงช่วงเดือน เมษายน-กรกฎาคม ในปี ค.ศ. ๑๘๙๓ ถูกมองข้ามไปเพราะการรบกันทางเรือ ที่ปากแม่น้ำในวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๙๓ แต่การผลักดันกำลังของสยาม ออกจากดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง เป็นจุดชี้ขาดกรณีพิพาทที่สำคัญ เท่ากับการปิดล้อมทางเรือที่รัฐบาลฝรั่งเศสสั่งมา เพราะสยามที่มีอาวุธยุคใหม่ และมีกำลังพลมากกว่าแต่แพ้ไปแบบยับเยินได้ตระหนักว่าต้องเร่งปฏิรูป กองทัพ การสู้รบบริเวณใกล้ๆ น้ำตกคอนนั้น เป็นการสู้รบจำกัดที่เป็นส่วนหนึ่งของกลยุทธ์การทูตติดอาวุธ (armed diplomacy, คำนี้เป็นที่รู้จักใน ฝ่ายไทยว่า การทูตเรือปืน หรือ gunboat policy: ผู้เรียบเรียง) ที่บรรดา ชาตินิยมตะวันตกใช้ล่าดินแดนด้วยค่าใช้จ่ายต่ำ

เดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๘๙๓ นายลาเนซของข้าหลวงใหญ่ตัดสินใจ ขับไล่ฐานของสยามจากฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ได้แต่งตั้งเจ้าหน้าที่ อาณานิคม ๓ คน แต่ละคนมีกองกำลังราว ๑๐๐ นาย อาจเป็นทหารไรเฟิล อันนัมหรือหน่วยป้องกันพลเรือนจากอันนัมหรือโคชินจีน เจ้าหน้าที่อาณานิคม ได้ร่วมกันผลักดันให้ผู้ปกครองฝ่ายพลเรือนของสยามถอนกำลังออกไป โดยมีหน่วยสำคัญที่สุด คือ หน่วยสำรวจดินแดนลุ่มน้ำโขงตอนบน (Upper Mekhong expedition) ของเจ้าหน้าที่อาณานิคม บาสเตอร์ (Resident Bastard) ที่มีกำลัง ๑๐๘ นาย จากกองร้อยไรเฟิลอันนัมที่ ๑๐ ในบังคับบัญชาของร้อยเอกปิแยร์ โธเรอ (Pierre Thoreux) ซึ่งมีนายทหารยุโรป ๔ นาย นายทหารประหวายุโรป ๖ นาย นายทหารประหวายุพื้นเมือง ๑๒ นาย และทหารไรเฟิล ๘๕ นาย กองร้อยฯ นี้ เคลื่อนกำลังจากซาเดค (Sa Dec: แลต 10:18 น., ลอง 105:45 อ., เมืองในเวียดนามใต้ปัจจุบัน : ผู้เรียบเรียง)

คืนวันที่ ๒๕-๒๖ มีนาคม โดยเรือกลไฟไปเมืองทมาเกอร์ (เมือง Phumi Thma-Kre: แลต 12:33 น., ลอง 106:01 อ., เป็นอำเภอใน จ.กระเจ และทางตะวันออกเฉียงเหนือของกัมพูชาปัจจุบัน : ผู้เรียบเรียง) เมื่อถึงที่นั่นก็ลงเรือชุด ๓๐ ลำ เพื่อเคลื่อนกำลังต่อไปยัง สติง-เตรง ที่อยู่ทางเหนือขึ้นไป

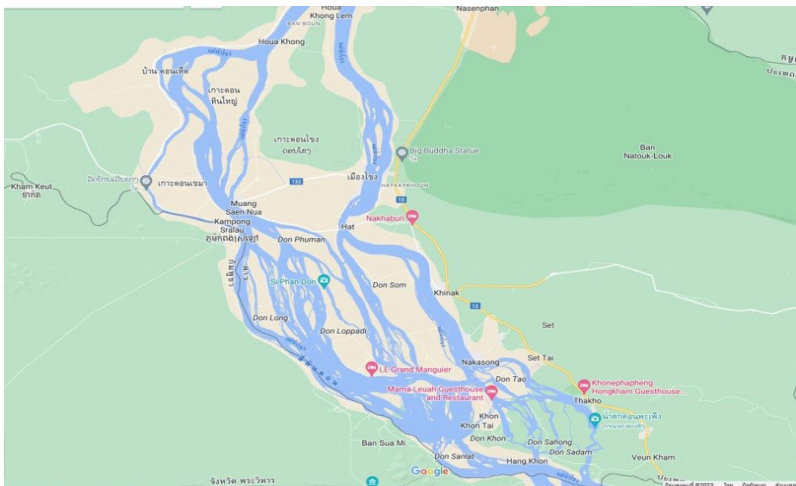

ภาพที่ ๑ เส้นทางสำรวจดินแดน Upper Mekong expedition จาก จ.กระเจ (กัมพูชา) – ดอนโขง (สปป.ลาว)
ที่มา: www.google.com/maps

วันที่ ๑ เมษายน ค.ศ.๑๘๙๓ เมื่อฝ่ายฝรั่งเศส คือ เจ้าหน้าที่อาณานิคม บาสแตร์ และร้อยเอกโตโรเดินทางมาถึงสติง-เตรง ก็มีความประหลาดใจที่ข้าหลวงสยามตกลงที่จะเข้าไปฝั่งขวาหลังการเจรจากันไม่กี่ชั่วโมง และอีก ๔ วันต่อมา ก็เป็นเช่นเดียวกันที่โคน (Khone, Khon คือ เกาะโคน หรือเกาะคอน : ผู้เรียบเรียง) เมื่อถึงวันที่ ๕ เมษายน ค.ศ.๑๘๙๓ ธงชาติฝรั่งเศสก็ชักขึ้นเหนือเกาะโคน และกำลังสยามถอนไปที่โขง (Khong, ดอนโขง : ผู้เรียบเรียง) ที่อยู่เหนือขึ้นไปเล็กน้อย นี่เป็นเรื่องดีในเรื่องร้าย - เป็นการรักษาน้ำ - ผู้แทนพระองค์กษัตริย์สยามสุภาพที่สุด (กรมหลวงพิชิตปรีชากร : ผู้เรียบเรียง) “หลังตกทายกันแล้ว ข้าหลวงได้เสนอให้เราดูสถานที่งดงาม

บนเกาะโคน โดยเฉพาะ Sampanit falls (น้ำตกสัมพานิต, ยังหาไม่พบชื่อ
ปัจจุบัน แต่จากการตรวจสอบเบื้องต้น น่าจะเป็นน้ำตกที่อยู่บนเกาะโคน
: ผู้เรียบเรียง)^(๑๑) ทหารไรเฟิลลงมือสร้างที่พักและสนามเพละทันที

ในวันที่ ๒๓ เมษายน ค.ศ.๑๘๙๓ กำลังหน่วยที่ ๒ (A second column) ยกออกจากเมืองเว้ นำโดยดูเฟรอนิล (Resident Paul Dufrenil) เดินทางกว่า ๒๕๐ กิโลเมตร ผ่านข้ามเทือกเขาอันนัม ภายใต้การคุ้มกันของกำลังสายตรวจของสารวัตรการ์เนียร์ (Garnier) เป็นเวลาราว ๑ เดือนกระทั่งถึงวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ค.ศ.๑๘๙๓ ก็เข้ายึดเมืองเขมรรัฐที่อยู่เหนือน้ำตกคอนซันไป ๓๐๐ กิโลเมตร ส่วนอีกหน่วยหนึ่งนั้น เมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม ค.ศ.๑๘๙๓ เจ้าหน้าที่อาณานิคม ลูซ (Resident Luce) ได้นำกำลังออกจากรฐานที่นาเป (Nape, แลต 18:22 น., ลอง 105:09 อ.) ใช้เวลาเดินทาง ๒ วัน ในวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ค.ศ.๑๘๙๓ ก็ผลักดันข้าหลวงสยามไปจากคำเขือ (Kham-Kheut, Khamkeut; ปัจจุบัน Wat Sovanseima จ.พระวิหาร : ผู้เรียบเรียง) (Pavie ๑๙๑๙: ๓๓๐-๑) ในภาพรวมนั้น สิ้นเดือน พฤษภาคม ค.ศ.๑๘๙๓ กำลังฝ่ายฝรั่งเศสยึดฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงไปเกือบ ๖๕๐ กิโลเมตร

ภาพที่ ๒ พื้นที่บริเวณดอนโขง ดอนคอน ในแม่น้ำโขง แขวงจำปาสัก

ที่มา: www.google.com/maps

เรื่องของร้อยเอกโตเรอ แสดงถึงการเตรียมการโดยละเอียดสำหรับปฏิบัติการที่เข้มแข็งนี้ ทำการลงเรือที่ซาเดค (Sa Dec, อยู่ในเวียดนามใต้ บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง : ผู้เรียบเรียง) เป็นความลับอย่างยิ่ง และเพื่อความปลอดภัยยิ่งขึ้น เขายังทำการลงทางยุทธวิธีด้วยการแพร่ข่าวลือว่าหน่วยของเขาเตรียมพร้อมจะเคลื่อนไหว ขณะเดียวกัน ข้าหลวงใหญ่ลาเนซของ ก็แสดงท่าทีชัดเจนว่าการริเริ่มเจรจากับสยามเป็นหน้าที่ฝ่ายพลเรือนที่อยู่ในสยาม ผู้บัญชาการกองพลน้อยโคชินไชน่าได้รับคำสั่งให้ปฏิบัติการในส่วนของตนโดยเร็ว ดังที่ร้อยเอกโตเรอสรุปว่า “ผมยืนยันได้ว่าความสำเร็จที่ได้รับเป็นส่วนใหญ่ นั่น เนื่องจากเราดำเนินกลยุทธ์เร็ว”

แม้ทั้งเจ้บั้งและดินฟ้าอากาศตามไม่เป็นใจ กองทหารไรเฟิลอันนัมก็ยังมีสุขภาพดีตลอดเดือนเมษายน ฝรั่งเศสตัดสินใจส่งเดินหน้าทันทีเพื่อแผนการยึดครองระยะยาว วางการติดต่อทางโทรเลขระหว่างสตึง-เตรงกับไซ่ง่อน และตั้งด่านศุลกากรขึ้น ร้อยเอกโตเรอประมาณการว่าต้องใช้ทหารไรเฟิลอันนัม ๑๕๐ นาย ป้อมกันฐาน ๒ แห่ง เช่นเดียวกับที่เกาะโคนซึ่งใช้ ๕๐ นาย หากฝรั่งเศสจะเผชิญหน้ากับกำลังของผู้ว่าฝ่ายสยาม เจ้าหน้าที่อาณานิคม บาสเตอร์ (Resident Bastard) จะตั้งที่ทำการและพักอยู่ที่สตึง-เตรง ที่นั่นมีราษฎร ๑,๒๐๐ คน จากภาพรวม ๓,๐๐๐ คน ของทั้งจังหวัด โดยข้าหลวงใหญ่ลาเนซของ มีความต้องการที่จะให้กองทหารพื้นเมืองมาทำหน้าที่แทนกองทหารไรเฟิลโดยเร็วที่สุด

ความเป็นศัตรูเริ่มขึ้นในวันที่ ๖ พฤษภาคม ค.ศ.๑๘๙๓ เมื่อร้อยเอกโตเรอ ถูกจับในแม่น้ำโขงบนเรือชุดขณะกำลังส่งสัมภาระจากสตึง-เตรงไปที่คอน (Khone island) ถูกขังอยู่เกือบ ๓ เดือน เขารายงานอย่างละเอียดเมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ค.ศ.๑๘๙๓^{๑๒} ซึ่งเมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม ค.ศ.๑๘๙๓ ร้อยเอกโตเรอ ที่เป็นเชลยของสยามก็ถูกผู้บังคับการกรมทหารไรเฟิลอันนัม ข่าเติมเขาด้วยการประเมินว่า “ร้อยเอกโตเรอเป็นคนอ่อนแออย่างที่สุด โหยหาการตอบสนองความทะเยอทะยานโดยมิชอบ ทั้งหน้าที่ หน้าส่วนแยก

แหล่งลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน (Upper Mekhong detachment) ไว้ให้เป็น
ภาระของเจ้าหน้าที่พลเรือน ความประมาทเลินเล่อทำให้ถูกจับพร้อมกับ
ของคุ้มกันและเสบียงอาหารที่ถูกแยกออกไป” ดูเหมือนเขาเป็นเหยื่อ (Vae
Victis) เป็นที่น่าสงสัยคิดว่าผู้บังคับกองทหารไรเฟิลอันล้มเหลวหลักนิยม
ยุทธศาสตร์ใหม่ มันไม่เหมาะสมที่ผู้บังคับกองทหารไรเฟิลต่าหนี
ร้อยเอกโทรเรอ ซึ่งปฏิบัติตามคำสั่งข้าหลวงใหญ่อินโดจีนที่เขาทำงานกับ
เจ้าหน้าที่อาณานิคม บาสดร์ (Resident Bastard) โดยอีก ๖ เดือนต่อมา
ข้อสรุปในเรื่องนี้ก็เปลี่ยนไป โดยเมื่อวันที่ ๑ มกราคม ค.ศ.๑๘๙๔ ผลการ
ประเมินร้อยเอกโทรเรอก็แก้ไขเป็น “นายทหารที่ฉลาดโดยเฉลี่ยทั่วไป
ผู้มีความสำนึกและกระตือรือร้นในการปฏิบัติหน้าที่ผู้บังคับกองร้อย
เป็นคนที่เมตตาทหารของเขา ขาดปฏิภาณและการคุ้มกันที่เพียงพอได้นำไปสู่
การจับกุมตัวและอุปกรณ์ที่เขานำมา เขาโชคร้ายที่ถูกกล่าวโทษในสถานการณ์
นี้” และอีก ๑๐ ปีหลัง บันทึกของเขาก็แก้ไขเป็น “นายทหารผู้รอบรู้ ฉลาด
และขยันขันแข็ง สุขุมและครุ่นคิดลึกซึ้ง”

ก่อนร้อยเอกโทรเรอถูกจับ กำลังฝ่ายสยาม ๑,๐๐๐ นาย ยึดฐาน
ฝรั่งเศสของร้อยโทพัร์ว (Pourchot) ที่เกาะโคน มีทหารประทวนฝรั่งเศส
๖ นาย และพลทหาร ๙๘ นาย มันเป็นการปิดล้อมมากกว่าการยึด ฝ่ายสยาม
ไม่ได้พยายามเข้าตีเพื่อยึด พวกเขามีปืนใหญ่หลายกระบอกตามป้อมบนเกาะ
ในแม่น้ำโขงทางเหนือของเกาะโคน แต่ปืนใหญ่หนักเกินกว่าจะใช้เรือขุด
ขนไปได้ ฝ่ายสยามทำแค่หาฐานฝรั่งเศสจากกระยะไกลและระดมยิงอย่าง
รุนแรง ผ่านไป ๑๗ วัน หน่วยลาดตระเวนฝรั่งเศส (French expeditionary
column) มาบีบให้สยามเลิกการยึด ทั้งสองฝ่ายสูญเสียไม่มาก โดยฝ่าย
สยามสูญเสียไม่กี่คน และฝ่ายฝรั่งเศสบาดเจ็บเล็กน้อยหนึ่งคน

หน่วยลาดตระเวนที่มาช่วยแก้สถานการณ์นั้น นำโดยร้อยเอกอดัม
เดอ วิลลีเย^{๑๓} เป็นผู้นำหน่วยรบที่ดี มีทักษะในการดำเนินกลยุทธ์และกล้าหาญ
ทำให้รบชนะแบบโดดเด่น หลังช่วยร้อยโทพัร์วจากการถูกสยามปิดล้อมได้

เมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม ค.ศ.๑๘๙๓ ฝ่ายฝรั่งเศสได้ตั้งฐานเพิ่มขึ้น ๒ แห่ง ทั้งด้านเหนือและใต้เกาะคอน แล้วหยุดการเสริมกำลังและคำสั่งจาก กองบังคับการก่อนรุกรานลำแม่น้ำโขงขึ้นไป

การสู้รบที่น้ำตกคอน

สยามใช้เวลาเกือบเดือนในการตอบสนอง เพราะไม่มีกองทัพประจำการ เจ้าหน้าที่เร่งรีบจัดทัพด้วยกำลังหลายพันคนที่เกณฑ์มาโดยไม่ได้มีการฝึก ไม่รุกรบต่อสู้ด้วยเหตุที่ส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายลาว และมีจำนวนน้อยที่ยอมตายเพื่อกษัตริย์สยาม แต่พวกเขาได้อาวุธดี เช่น ปืนใหญ่ยุโรปขนาด ๘๐-๑๒๐ มิลลิเมตร และที่ดีกว่าอีก คือ ปืนโรเฟิลยิงเร็วแมนลิเคอร์ของ ออสเตเรียที่ยิงไกลกว่าปืนโรเฟิล ๑๘๗๔-Gras ของทหารโรเฟิลอันนั้น นายทหารสยามมีความดีดเดี่ยว แต่ถึงกล่าวหาญก็ไม่อาจปิดข้อบกพร่อง ในการฝึก มักหลบอยู่ในป้อมหรือโจมตีปะปะต่อที่ตั้งของฝรั่งเศส จนไม่ได้ อยู่ในจุดที่มีความริเริ่มทางการรบเหนือฝรั่งเศส กำลังพลที่เข้ารบก็มีพฤติกรรม ในสนามรบคล้ายกันทั้งสยามและลาว คือ รีบหนี ลุกหลบ ยิ่งเร็ว ฯลฯ เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๙๓ ร้อยโท เลอ มีร์ เดอ วิลเย่ (Le Myre de Vilers) รายงานจากกรุงเทพฯ เกี่ยวกับกองทัพสยาม เขาเห็นว่าแย่มาก คือ “มีการ เกณฑ์กำลังแล้ว แต่คนเหล่านี้ไม่ได้รับการฝึก แค่แจกเครื่องแบบให้ ก็ทำให้ พวกเขาคิดว่ากลายเป็นทหาร มีการส่งกำลังจำนวนมากไปยังลุ่มแม่น้ำโขง หลายคนได้หนีทัพ และเมื่อไปถึงกำลังพลก็หายไปมาก คนยากจนเหล่านี้ ไม่ได้รับอะไรตอบแทนเลย เงินเดือนก็ไม่ได้จ่าย นอกจากข้าวที่เป็นส่วน แบ่งเพียงเล็กน้อย”^{๑๔}

ฝ่ายสยามควบคุมเกาะด้านเหนือของน้ำตกคอน สร้างป้อม ๒ แห่ง บนฝั่งซ้าย ห่างราว ๓ - ๔ กิโลเมตร ทางตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะคอน และสร้างป้อมเล็กๆ ตามเกาะและดอนต่างๆ สำหรับพื้นที่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของดอนสม (Don-Som) ที่อยู่ห่างไป ๔ กิโลเมตร ทางตะวันออก

เฉียงเหนือของป้อมเล็กบนเกาะคอนนั้น มีการสร้างป้อมที่ดี ประกอบด้วย
สนามเพลาสที่ป้องกันปืนใหญ่ในสนามได้ มีกำลังทหาร ๑,๐๐๐ นาย และ
ปืนใหญ่ ๕ กระบอก วางไว้ป้องกัน เป็นเป้าหมายที่ร้อยเอกวิลลีเย่ ได้รับคำสั่ง
ให้ยึดในต้นเดือนกรกฎาคม^{๑๕}

ร้อยเอกวิลลีเย่ มีทหารไรเฟิลอันนัม ๓ กองร้อย นาวิกโยธิน ๑ หมวด
ปืนภูเขา แบบ Bange ขนาด ๘๐ มิลลิเมตร ๒ กระบอก และปืนแกตลิ่ง
๔๐ มิลลิเมตร ๒ กระบอก อาวุธน้ำหนักเบามาก กล่าวคือ ลำกล้องปืน
ขนาด ๘๐ มิลลิเมตร หนักไม่ถึง ๑๐๐ กิโลกรัม ขนไปได้ด้วยเรือชุด แต่มี
กระสุนปืนภูเขาเพียง ๒๓๕ นัด พร้อมกับกระสุนปืนแกตลิ่งอีก ๙๖๐ นัด
ตอนลาดตระเวนมีกำลัง ๔๐๖ นาย นำโดยนายทหารฝรั่งเศส ๑๐ นาย
พวกกูลิจีน (Coolies) และฝีพาย (Oarsmen) ๒๘๐ คน และอีก ๑ หมวด
ทหารเรือ ของร้อยโทเดอ ปุยเซกูร์ (De Puysegur) ที่ใช้ปืนไรเฟิลระยะไกล
๑๘๘๖-Lebel ร้อยเอกวิลลีเย่ วางกำลัง ๗๗ นาย ไว้ป้องกันฐานต่างๆ ที่โคน

ร้อยเอกวิลลีเย่แบ่งกำลังเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรก ให้ร้อยเอกซิมง
นำเข้าโจมตีจากด้านหลังของป้อมบนสันทรายด้านซ้าย ส่วนที่สองเขารับ
ภารกิจสำคัญในการยึดเกาะที่อยู่ทางเหนือและทางตะวันตกของโคน
โดยจะไปขึ้นบกที่ตอนสม และเข้าโจมตีป้อมสยามจากด้านหลัง กลยุทธ์นี้
ง่ายและมีเหตุผล แต่มีความเสี่ยงที่อาจถูกยิงจากตอนสมตลอดการปฏิบัติ
บางครั้งอยู่ห่างจากสยามไม่ถึง ๘๐๐ เมตร การเดินเรือช้าเพราะแนวหิน
ในแม่น้ำและกระแสน้ำแรงซึ่งเรือชุดต้องผ่านไป เรือติดแผ่นกำบังสูง ๑๕-
๒๐ เซนติเมตร ไว้เพื่อป้องกันปืนฝ่ายสยาม ปืนแกตลิ่งติดตั้งไว้ที่หัวเรือชุด
๒ ลำ ซึ่งสามารถทำการยิงได้ในระหว่างเคลื่อนที่ โดยหวังว่าฝ่ายสยาม
ไม่สามารถปรับการยิงปืนใหญ่ได้ และไม่มีเรือเล็กลำใดคว่ำลงเป็นเหยื่อของ
แม่น้ำโขง

เช้าวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๙๓ กำลังของร้อยเอกซิมงเข้ายึด
ป้อมที่อยู่ทางฝั่งซ้ายไว้ได้ เมื่อกำลังระวังป้องกันเห็นการโอบล้อมก็ล่าถอย

เข้าป่ารอบๆ และทิ้งนักโทษไว้ให้ฝ่ายฝรั่งเศส ขณะที่ชุดสนามเพลาล้อม ฮัซโคคอยห่างจากป้อมดอนสม ๘๐๐ เมตร นั้น กำลังของเขาได้รับบาดเจ็บจากการยิงบ้างแต่ก็ตอบโต้ได้เพราะต่างก็มีระยะยิงจำกัด ร้อยเอกวิลลีเย่นำกำลังออกจากโคนช่วงตีกกลางพายุฝน มาถึงดอนเด็ต ซึ่งเป็นเกาะใหญ่ระหว่างดอนสมและโคนในช่วงเช้ามืด เพื่อเบนความสนใจ เขาส่งกำลังไปทางเหนือของเกาะ ห่างจากดอนสม ๓๐๐ เมตร เวลาประมาณ ๐๘๐๐ ชั่วโมงน้ำซึ่งเต็มไปด้วยน้ำเชี่ยวจากฝนตกเมื่อคืนที่ผ่านมา เวลา ๑๑๐๐ ขึ้นฝั่งที่ดอนตะพุม (Don-Taphum) เกาะขนาดเล็กที่อยู่ระหว่างดอนสมกับดอนตัน (Don-Than) อันเป็นหน่วยป้องกันที่อยู่โดดเดี่ยวซึ่งก็ถูกยึดได้ในช่วงเริ่มบ่าย กำลังของร้อยเอกซิมมิงยึดป้อมและตีได้การโจมตีของสยามที่ถอยเข้าป่าตอนเช้าแล้วย้อนกลับมาตีได้หลายครั้ง

เย็นวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ค.ศ.๑๘๙๓ ฝรั่งเศสยึดป้อมไปได้เกือบหมด เหลือแค่ดอนสม ฝ่ายสยามสูญเสีย ๒๕๐ นาย โดยมีผู้เสียชีวิต ๑๐๐ นาย และผู้ที่ถูกจับ ๓๘ นาย ฝ่ายฝรั่งเศสสูญเสียทหารไรเฟิลอันนัม ๑ นาย และบาดเจ็บ ๗ นาย ฝ่ายสยามที่ดอนสมตอบโต้ด้วยปืนใหญ่ขนาด ๘๐ มิลลิเมตร แต่ไม่ได้ยิงเรือชุดที่เมื่อมองเห็นได้ก็สายเกินไป หน่วยระวังป้องกันที่ดอนตันและฐานบริเวณใกล้เคียง ที่มีกำลังแห่งละ ๑๕๐ นาย ไม่อาจสนับสนุนกัน ได้ถูกโจมตีไปที่ละแห่ง โดยไม่มีการต่อสู้รุนแรง (การต่อสู้ในสนามรบนี้มีการระบุถึงสถานที่ ๒ แห่ง คือ ฮัซโคคอย (Hach-Hky-Khoai) และกัมปงเส็ต (Compong-Set) ซึ่งเมื่อทำการตรวจสอบจากแผนที่สมัยใหม่ขณะที่แปลและเรียบเรียงเรียบบทความนี้ ยังไม่สามารถระบุได้ว่าอยู่ที่จุดใด แต่เชื่อว่าอยู่ใกล้ๆ ดอนตัน : ผู้เรียบเรียง)

ภารกิจที่เหลือ คือ การตีโอบกำลังฝ่ายสยามจากทางตะวันออก เคลื่อนกำลังยึดไปที่ละแห่ง ภายใต้การยิงคุ้มกันของหน่วยปืนใหญ่ฝรั่งเศสที่ยึดดอนเด็ต (Don-Det) และฮัซโคคอย ภารกิจช่วงนี้กินเวลาตลอด ๕ วัน ต่อมา วันที่ ๑๕ กรกฎาคม ฝรั่งเศสยึดเกาะเล็กๆ ๓ เกาะ ข้างดอนตะพุม และส่งปืนใหญ่มาจากสตึง-เตรง

ภาพที่ ๓ แผนผังการรบีตป้อมบนดอนสม

ที่มา: Journal of Siam Society, Vol. 99 2011

เนื่องจากมีกระสุน ๘๐ มิลลิเมตร เหลือไม่มาก และกระสุนปืน
 แกลดถึงเหลืออยู่ ๑๐๐ นัด วันที่ ๑๗ กรกฎาคม ผู้บัญชาการดอนสมแจ้งว่า
 ฝรั่งเศสและสยามได้บรรลุข้อตกลงแล้วจึงขอให้ร้อยเอกวิลลีเยหยุดยิง
 เขาปฏิเสธคำขอนั้นและให้เวลาถึงเช้าวันที่ ๑๙ กรกฎาคม ค.ศ.๑๘๙๓
 ให้ชาวสยามถอนตัวออกไปจากดอนสม เวลา ๐๒๐๐ มีกระสุนปืนใหญ่ ๘๐
 มิลลิเมตร ชนิดหัวระเบิด ๘๐ นัด และปืนแกลดถึง ๗๐๐ นัด ส่งจากสตึง-เตรง
 มาถึง ร้อยเอกวิลลีเยส่งระดมยิงเกาะสุดท้ายที่สยามยึดอยู่ ทำให้ต้องถอน
 ไปดอนสม รุ่งเช้าวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ค.ศ.๑๘๙๓ เขาเข้าตีทางปีกตะวันออก
 ของป้อมด้วยกำลังโจมตี ๒๑๐ นาย ที่ประกอบด้วย ทหารนาวิกโยธินยุโรป
 และกองร้อยทหารไรเฟิลเพิ่มเติมกำลัง ปืนใหญ่ฝรั่งเศสที่รวมกำลังอยู่บน

เกาะตะพุมระดมยิงชุดสุดท้าย ผู้บังคับการฝ่ายสยามเสียชีวิตในที่รบ และเมื่อเขาสั่งให้เข้ากวาดล้าง ฝ่ายสยามล่าถอยออกไปจากป้อม

เป็นการปิดฉากปฏิบัติการรบในเวลากลางวันที่ยาวนานถึง ๗ วัน ระหว่างฝ่ายสยามที่มีคนสยามและลาว ๑,๕๐๐-๒,๐๐๐ นาย กับทหารฝรั่งเศสและทหารไรเฟิลอันนัม ๔๐๐ นาย จากประมาณการของร้อยเอก วิลลีเย่ ฝ่ายสยามสูญเสีย ๕๐๐ นาย โดยเสียชีวิต ๓๐๐ นาย ฝรั่งเศสเสียทหารไรเฟิลอันนัม ๑ นาย และบาดเจ็บ ๗ นาย ปฏิบัติการยึดดอนสมเป็นการรบนองเลือดที่สุดในการรบฝรั่งเศส-สยาม ค.ศ.๑๘๙๓ เกิดขึ้นโดยไม่ประกาศสงคราม ทหารฝ่ายสยามและฝรั่งเศสนโยบายรัฐบาลของตนไปปฏิบัติ มิได้มีคนเข้าร่วมในพื้นที่ราว ๑๐๐ ตารางกิโลเมตร ทั้งสองฝ่ายต่างมีข้อจำกัดการใช้กำลัง ฝ่ายสยามจำกัดถูกจากความอ่อนแอทางทหาร ฝ่ายฝรั่งเศสก็ไม่ประสงค์ที่จะขยายวิกฤตระหว่างประเทศจากการอ้างสิทธิ์เหนือพื้นที่ ความสำเร็จของการรบนี้แสดงให้เห็นถึงสมรรถนะขั้นสูงของกรมทหารไรเฟิลอันนัม หนึ่งในหน่วยล่าสุดที่สร้างขึ้นในอาณานิคมที่เป็นกำลังร้อยละ ๙๐ ในหน่วยลาดตระเวนสำรวจดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน (ชุดสำรวจฯ นี้ รัฐบาลอินโดจีน โดยข้าหลวงใหญ่ลานเซของจัดตั้งขึ้นกำหนดบทบาทในการสำรวจเพื่อล่าดินแดนสำหรับจัดตั้งอาณานิคม : ผู้เรียบเรียง) กรมนี้แสดงให้เห็นถึงการพัฒนามากในเวลาอันสั้น ในปี ค.ศ.๑๘๘๙ นายพลบอร์กนิส-เดสบอร์เดส (General Borgnis-Desbordes) มีคำสั่งห้ามใช้กำลังทหารไรเฟิลในตั้งเกียในอัตราต่ำกว่า ๒ ใน ๓ ของทหารยุโรปในภาพรวมนั้น แม้กองธงดำของจีนได้ชื่อเสียงว่าเป็นที่น่าเกรงขามมายาวนาน แต่ในตั้งเกียนั้น ฝรั่งเศสมีความเชื่อมั่นต่อทหารพื้นเมืองเพิ่มขึ้นอย่างมาก

ผลจากปฏิบัติการรบครั้งนี้ ร้อยเอกวิลลีเย่ได้รับการชื่นชมและได้เลื่อนตำแหน่งเป็นผู้บังคับกองพัน ได้เลื่อนยศเป็นพันโทในปี ค.ศ.๑๘๙๔ เมื่ออายุ ๔๒ ปี ซึ่งในเวลานั้นผู้ที่จบการศึกษารุ่นเดียวกันยังมียศเป็นร้อยเอก

อยู่ในฝรั่งเศส แต่เส้นทางอาชีพของเขาไม่ได้รุ่งโรจน์ เพราะปัญหาส่วนตัวของเขาซึ่งกล่าวไว้ข้างต้น

การเข้ายึดครองป้อมปากน้ำจันทบุรี

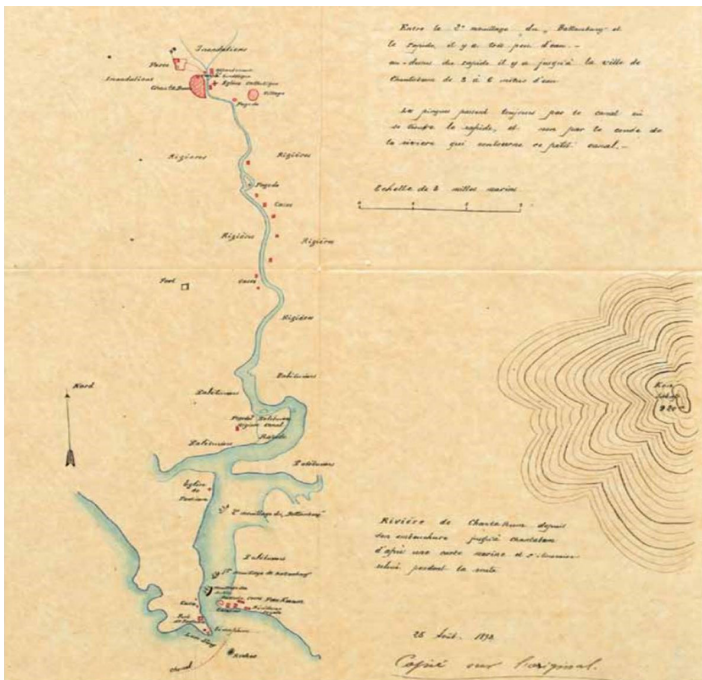
หลังจากฝ่ายสยามยอมรับคำขาดเมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๙๓ พร้อมชำระหลักประกันที่รัฐบาลฝรั่งเศสเรียกร้องเมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๙๓ กำลังฝ่ายฝรั่งเศสนำโดยร้อยเอกเจราร์ดได้รวมกำลังกันเมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๙๓ เพื่อยึดครองท่าเรือจันทบุรี ประกอบด้วยกองร้อยที่ ๑๑ ในอัตรากองทหารไรเฟิลอันันน์ และกำลังสมทบอีก ๑ ตอน (Section) จากกรมทหารราบนาวิกโยธินที่ ๙ รวมกำลังทั้งสิ้น ๑๙๖ นาย เป็นชาวยุโรป ๕๔ คน ในจำนวนนี้มีนายทหารสัญญาบัตร ๔ นาย และแพทย์ ๑ คน^{๑๖} กำลังฝ่ายฝรั่งเศสเดินทางมาด้วยเรือกลไฟสองชั้น ถึงปากน้ำจันทบุรีเมื่อวันที่ ๑๗ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๙๓ ซึ่งอยู่บริเวณปากแม่น้ำจันทบุรีที่เข้าไปสู่ที่ตั้งของเมืองจันทบุรี ระยะทางราว ๒๐ กิโลเมตร ในวันที่ ๑๘ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๙๓ ร้อยเอกเจราร์ดได้เรียกร้องให้ผู้ว่าราชการจันทบุรีอพยพกำลังทหารสยามที่ยังอยู่ที่นั่นราว ๖๐๐-๘๐๐ นาย ออกไป และให้จัดหาเรือกำปั่น ๑๐ ลำ เพื่อขนส่งทหารฝรั่งเศส ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรีปฏิเสธ โดยแจ้งว่าฝรั่งเศสได้พื้นที่เฉพาะท่าเรือปากน้ำจันทบุรีเท่านั้น หลังถกเถียง ๒ วัน โดยไม่ได้ข้อยุติ ในเช้าวันที่ ๒๐ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๙๓ ร้อยเอกเจราร์ดก็เคลื่อนกำลังของเขาด้วยเรือสำปั้น (Whaleboat) ๑๒ ลำ เรือเล็ก และเรือชุด เนื่องจากสยามตกลงจัดหาเรือกำปั่นให้เพียง ๒ ลำ บ่ายวันนั้นเขายึดป้อมจันทบุรี (ป้อมพิฆาตปัจจามิตร : ผู้เรียบเรียง) ซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัดจำใจส่งมอบและหลบเลี่ยงพิธีกรรมที่น่าอายโดยอ้างว่าป่วย เขายื่นคำขาดว่าถ้าผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี ไม่มา “ผู้บัญชาการทหารฝ่ายฝรั่งเศสจะไม่ติดต่อกับเขาและจะถือว่าเขาเป็นศัตรู” ฝรั่งเศสตั้งคลังอาวุธในป้อมที่ตกลงกันได้ว่ายึดไว้และจะคืนเมื่อยุติการยึดครอง

โดยได้พบปืนใหญ่ Broadwell ขนาด ๘๐ มิลลิเมตร จำนวน ๘ กระบอก ซึ่งยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ มีกระสุน และปืนไรเฟิลลำสมัยอีก ๑,๐๐๐ กระบอก

พื้นที่บริเวณที่ตั้งป้อมในฤดูฝนถูกน้ำท่วมมาก “มีรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยาวด้านละ ๔๕๐ เมตร ล้อมรอบด้วยกำแพงดินที่มีคูน้ำอยู่ห่างออกไป ๖-๑๐ เมตร หลายแห่งมีสภาพไม่อำนวย ด้านตะวันออกและใต้รักทึบด้วย ต้นไม้ ด้านเหนือเป็นป่าเล็กๆ ด้านตะวันออกเฉียงเหนือเป็นที่ตั้งของค่ายทหาร ที่พักอยู่ในสภาพดีและเป็นจุดที่สูงที่สุดและแน่นอนที่สุด” ฝ่ายฝรั่งเศส ลงมือขุดด้านตะวันตกเฉียงเหนือตั้งโรงนอนตามขนาดกำลังจัดมา กลางป้อม เป็นพระตำหนัก ล้อมด้วยสวนสไตล์ฝรั่งเศสที่ดูแลไว้อย่างดี เขาปล่อยพระตำหนัก วางไว้ตามคำขอของคนเชื้อสายจีน และรวมสวนทั้งหมดไว้ในเขตรอบฐาน กำลังฝรั่งเศสเพื่อไม่ให้ถูกทำลาย เขาเขียนรายงานขึ้นราว ๑๐ วัน หลังจากมาถึง แม้ตำแหน่งนั้นจะปลอดภัยต้องการทหารราว ๓๐๐-๕๐๐ นาย และ ปืนใหญ่ภูเขาขนาด ๘๐ มิลลิเมตร ๓ กระบอก ด้านสุขอนามัยก็น่าพอใจ มีอัตราผู้ป่วยไม่เกินวันละ ๑๕-๒๕ คน มีอัตราผู้ป่วยร้อยละ ๑๐ แม้มีฝน ตกต่อเนื่อง ทหารได้กินเนื้อสดทุก ๓ วัน ได้กินขนมปังสดวันเว้นวัน ร้อยเอก เจรรดบ่นว่าสินค้าและแรงงานแพง การทำงานที่ไม่สม่ำเสมอของการติดต่อ ทางโทรเลขเชื่อมจันทบุรี-กรุงเทพฯ-พระตะบอง ซึ่งถูกตัด ๕ วันใน ๑๐ วัน เรือกลไฟแล่นระหว่างกรุงเทพฯ-จันทบุรี มีเพียงสัปดาห์ละ ๑ เที่ยว

ร้อยเอกเจรรดเห็นว่า คนที่ปากน้ำจันทบุรีส่วนมากเป็นชาวอันนัม คาทอลิก มีมิชชันนารีชาวฝรั่งเศส ชื่อ คุณพ่อคูอาซ (Fr Cuaz) พักอยู่ในเมือง “คนสยาม คนจีน และคนพม่าชี้ระแวง ทำที่เป็นปฏิปักษ์ หรือออกแนว ข่มขู่และคุกคาม ชาวอันนัมมีท่าที่เป็นมิตร นับถือคาทอลิกที่มีมิชชันนารี ฝรั่งเศสสอนไว้ พวกนี้ยอมสละเพื่อฝรั่งเศส เข้าใจภาษาและเห็นใจทหาร ไรเฟิลอันนัม เขาพากันมาที่ป้อมแต่ถูกคนจีนจับตา จนไม่กล้ารับใช้ฝรั่งเศส เพราะกลัวถูกเอาคืนหากการยึดครองยุติลง” ร้อยเอกเจรรดมีความสัมพันธ์ดี

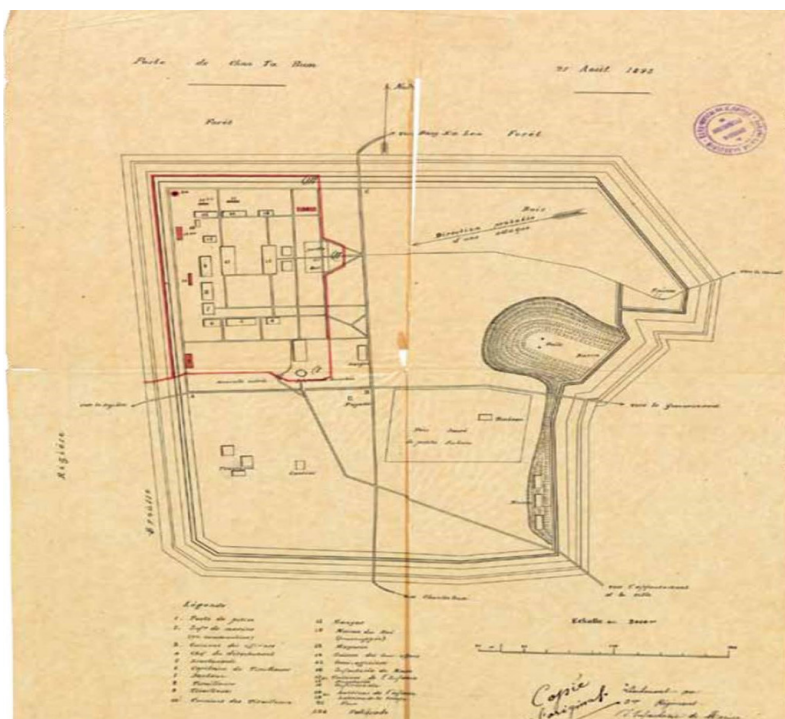
กับคนสยามเชื้อสายจีนแม้มีข้อขัดใจกันบ้าง และเน้นไว้ในบันทึกของเขาว่า “ตอนนี้เจ้าหน้าที่สยามยอมสนับสนุน ซึ่งต้องเอาใจเขา การจะได้แต่ละอย่างนั้น วิธีที่ดีที่สุดคือยืนยันชัดเจน^(๗) โดยต้องไม่เสียมารยาทที่ถูกต้อง”

ภาพที่ ๔ แผนที่สเก็ตช์แม่น้ำจันทบุรี
ที่มา: Journal of Siam Society, Vol. 99 2011

ร้อยเอกเจราร์ดน่าจะได้ข่าวจากสายลับว่าทหารสยามที่ออกไปจากป้อมได้แยกเป็นชุดเล็กๆ ในหมู่บ้านที่เดินถึงได้ใน ๓ ชั่วโมง พวกนี้ใช้ไรเฟิลแมนนลิคอร์ เกือบปืนใหญ่ไว้ที่จันทบุรี และบนภูเขาที่ห่างไปทางเหนือราวหนึ่งวันครึ่งยังมีหมู่บ้านที่ติดอาวูร “มีเมืองทองและดีบุก รวมถึงเพชรพลอย มีคนจีน พวกถูกครึ่งพม่าและมาเลย์ซึ่งน่าจับตาในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการลักลอบค้าอาวูร

กองบัญชาการกลางรับฟังข้อเสนอแนะของร้อยเอกเจราร์ด และเสริมกำลังรักษาการณ์ปากน้ำจันทบุรี ณ เวลาที่เกิดการเผชิญหน้ากันครั้งแรกในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๙๓ ข้าหลวงใหญ่ลาเนซของได้รับส่งคำขอให้กระทรวงสงครามส่งกองพันทหารต่างชาติเพิ่มเติมไปที่อินโดจีน โดยมีกำลังหลักคือ กรมไรเฟิลต่างชาติที่ ๑ และกรมไรเฟิลต่างชาติที่ ๒ ซึ่งที่ประจำการอยู่ที่แอลจีเรียตั้งแต่เริ่มการสู้รบ ทหารชั้นดีเหล่านี้มีวินัยเข้มงวด และมักถูกเรียกให้ร่วมการทำสงครามอาณานิคมที่ห่างไกลเมื่อจำเป็น โดยการจัดตั้งกองพันเฉพาะกิจ ซึ่งกองพันที่ส่งไปตั้งเกียในปี ค.ศ. ๑๘๘๓ ก็ยังอยู่และเป็นกำลังผสมส่วนแยกแบบถาวรของกรมทหารราบต่างชาติที่ ๑ และกรมทหารราบต่างชาติที่ ๒ รับเงินเดือนจากกระทรวงสงคราม ซึ่งก็หาช่องที่จะให้อาณานิคมเป็นฝ่ายแบ่งเบาภาระ

ภาพที่ ๕ แผนผังป้อมปากน้ำจันทบุรี (Fortress of Chantaburi), (ป้อมพิฆาตปัจจามิตร : เรียบเรียง)

ที่มา: Journal of Siam Society, Vol. 99 2011

กองพันเฉพาะกิจในสยาม (Battalion de marche du Siam) ส่งกำลังเข้ามา ๒ ครั้ง ในวันที่ ๑๓ และ ๒๑ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๙๓ ที่โอรัน (Oran) กำลังนี้มาถึงหลังการสู้รบ แต่ทันเวลาที่จะเรียกว่าเป็นกำลังสำหรับ ยึดครองจันทบุรี มีกำลังพล ๗๑๕ นาย แบ่งออกเป็น ๔ กองร้อย ผู้บังคับ กองพัน คือ ตัวเนียร์ (Tournier) แต่ละกรมจัดกำลังให้ครึ่งหนึ่งในกองพัน^{๑๘} กำลังส่วนนี้ถูกส่งไปจันทบุรี ๒ กองร้อย และที่เหลือส่งไประวังป้องกันที่ แม่น้ำโขง ตั้งแต่วันที่ ๕ กันยายน ค.ศ. ๑๘๙๓ ส่วนหนึ่งของกรมทหารราบ ที่ ๙ เดินทางไปโคชินจีน แต่ถือว่ามีความรอบคอบทางการเมืองที่เหลือ กองร้อยไรเฟิลอันนมเอาไว้

๒-๓ เดือนแรกของยึดครองการปากน้ำจันทบุรีดูเรียบร้อยดีที่เจ้าหน้าที่ ฝ่ายพลเรือนไว้วางใจและเชื่อถือในผลงานของร้อยเอกเจราร์ด เดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๘๙๓ ผู้ว่าราชการจังหวัดได้ส่งโทรเลขไปถึงผู้บัญชาการอินโดจีนเพื่อยกย่องเขา “สังเกตถึงความรอบคอบและความแน่วแน่ที่เขาได้แสดงในภารกิจจันทบูร [จันทบุรี] และถือว่าพวกเราเป็นอาชีพที่สงบและเข้าใจกับประชาชนในสถานการณ์ที่ยุ่งยาก” ถ้อยคำของนายปาวีจากกรุงเทพฯ ระบุนิ่วชัดเจนว่า “พอใจเป็นพิเศษกับการผลงานของร้อยเอกเจราร์ด พฤติการณ์อันแน่วแน่และรอบคอบของเขา ที่ยุติการรุกรานของฝ่ายสยามที่จะวางกำลังยึดพื้นที่ชายหาดปากน้ำ มาตรการทางทหารที่ใช้ในการยึดจันทบูร และการตั้งค่ายแสดงถึงการมองการณ์ไกลและความสามารถโดดเด่นของนายทหารระดับเขา ผมขอเสริมว่าแม้ในช่วงที่การเจรจาเข้มข้นที่สุด แม้มีการช่วยต่างๆ เขาก็รักษาความสัมพันธ์อันมิตรกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น และหลีกเลี่ยงการทำให้รัฐบาลสาธารณรัฐเผชิญความยุ่งยากร้ายแรงกับสยามหรืออังกฤษ”^{๑๙}

หลังร้อยเอกเจราร์ดย้ายไป งานของกองกำลังยึดครองที่ป้อมจันทบุรีก็แย่งลง และดูเหมือนเป็นไปได้ที่จะติดตามการเคลื่อนไหวโดยละเอียดของหน่วย การมีกองพันต่างชาติทั้งกองพันไวด์แลซายแดนกับสยามก็เป็นเรื่องที่เกินจำเป็นแล้ว ทหาร ๒๐๐ นาย ถูกโยกไปเพิ่มกำลังที่ตั้งเกีย

ให้ครบอัตรา ๔ กองพัน ปัญหาสุขอนามัยเกิดกับหน่วยยุโรป ดังนั้น เดือนมิถุนายน ๑๘๙๔ กองกำลังยึดครองที่ป้อมจันทบุรีก็ขาดกำลังพล ๒๘๑ นาย ที่รวมถึงนายทหารสัญญาบัตร ๔ นาย ซึ่งเมื่อผู้ว่าราชการขอให้กระทรวงสงครามส่งกำลังไปยังสยาม ๒๓๕ นาย กระทรวงสงครามระบุว่า “เมื่อกองกำลังนี้ถูกส่งไปสยาม ก็ตกลงกันว่าจะไปอยู่ในตะวันออกไกลแค่ชั่วคราว”^{๒๐} โดยให้ปรับเปลี่ยนเป็นนาวิกโยธิน ข้าหลวงใหญ่ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากผู้บัญชาการทหารระบุว่า การมีกองพันทหารราบในสยามนั้นจำเป็นต่อการป้องกันชายแดน และอาณานิคมไม่มีงบประมาณพอสำหรับจ่ายในการส่งกองทหารต่างชาติกลับไปได้ หลังรัฐมนตรี ๒ กระทรวงมีการหารืออย่างเคร่งเครียด กระทรวงสงครามได้ส่งทหารเกณฑ์ ๒๘๐ นาย มาให้ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.๑๘๙๔ แต่ในอีก ๕ เดือนต่อมา กำลัง ๒ ใน ๔ กองร้อย ในอัตราของกองพันก็กลับไปแอลจีเรีย เหลือกำลังเพียง ๓๑๕ นาย และนายทหารสัญญาบัตร ๔ นาย ในอินโดจีน ซึ่งครึ่งหนึ่งอาจอยู่ที่จันทบุรี อีกครึ่งหนึ่งอยู่ที่เกาะโคนและสตึง-เตรง ในปี ค.ศ.๑๘๙๗ ความมั่นคงที่ชายแดนดูว่านิ่งพอที่จะให้กำลังส่วนสุดท้าย อีก ๒ กองร้อย ถอนกลับไปหน่วยเดิมได้ตอนสิ้นปี

กองกำลังยึดครองป้อมปากน้ำจันทบุรีลดลงมากหลังกองร้อยต่างชาติถอนกำลังไป ทหารไรเฟิลอันนัมจะอยู่ต่อไปพร้อมกับกองร้อยนาวิกโยธินหรืออย่างน้อยในส่วนบังคับการ (Section) กรมทหารราบนาวิกโยธินที่ ๑๑^{๒๑} ชื่อนี้ได้มาจากกรมทหารราบอาณานิคมที่ ๑๑ ในปี ค.ศ.๑๙๐๐ ทำนองเดียวกับหน่วยนาวิกโยธินอื่น เมื่อมีการฝากงานบริหารไว้ที่กระทรวงสงครามและงานพันธุกิจไว้ที่กระทรวงสงครามอาณานิคม การประกอบกำลังในกองกำลังยึดครองป้อมปากน้ำจันทบุรีชัดเจนขึ้นหลังเดือนกันยายน ค.ศ.๑๙๐๓ เมื่อมีการจัดตั้งกรมทหารราบอาณานิคมที่ ๑๒ และกรมทหารไรเฟิลอันนัมที่ ๒๒ ทั้งสองหน่วยวางกำลังประจำอยู่ที่โคชินจีน การป้องกันอาณานิคมถูกจัดระเบียบใหม่ และการป้องกันท่าเรือปากน้ำจันทบุรีมีกำลัง ๑ กองร้อย

จากกรมทหารราบอาณานิคมที่ ๑๒ และอีก ๓ กองร้อย จากกรมทหารไรเฟิลอันนัมที่ ๒ รวม ๗๐๐ นาย^{๒๒} กำลังเหล่านั้นอยู่ที่ปากน้ำจันทบุรีนั้น จนการยึดครองป้อมที่ปากน้ำจันทบุรียุติลงในวันที่ ๕ และ ๘ มกราคม ค.ศ. ๑๙๐๕ ตามอนุสัญญาฝรั่งเศส-สยาม เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๐๔ ดังนั้น กำลังป้องกันป้อมที่ปากน้ำจันทบุรีมากที่สุดจึงมีทหารอยู่ระหว่าง ๒๐๐–๓๐๐ นาย ส่วนใหญ่เป็นทหารไรเฟิลอันนัม มีเพียงช่วงเริ่มยึดครอง ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๙๓ ถึงเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๙๔ และช่วงเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๐๓ ถึงเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๐๕ เมื่อการเจรจาเกี่ยวกับการบังคับใช้อุสัญญาฝรั่งเศส-สยาม ที่เกิดความตึงเครียดมากขึ้น เล็กน้อยและมีกำลังยึดครองป้อมอยู่มากกว่า ๓๐๐ นาย

การป้องกันชายแดนกับสยามภายในโครงสร้าง การจัดของกองกำลังอินโดจีนฝรั่งเศส

ในภาพรวม รัฐบาลอาณานิคมไม่ได้กังวลต่อสถานการณ์ทางการเมืองในสยาม จนถึงปี ค.ศ. ๑๙๐๙-๑๐ ยกเว้นเรื่องจันทบุรีและแม่น้ำโขง ตอนบน ที่ไม่มีทหารประจำการวางกำลังป้องกันชายแดนกับสยาม ราชอาณาจักรกัมพูชาถูกปราบปรามจนสงบ ลาวก็เงียบสงบ จนตำรวจที่ลดกำลังลงอย่างมากก็ดูแลได้เรียบร้อย ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๓-๐๔ มีกำลังกึ่งทหาร ๑,๓๑๔ นาย อยู่ในลาว^{๒๓} เจ้าหน้าที่ประกอบด้วย สารวัตร และนายดาบฝรั่งเศส ๓๒ นาย หรือทหารยุโรป ๑ นาย ต่อทหารพื้นเมือง ๔๔ นาย อัตราส่วนดังกล่าวต่ำลงอีกในกัมพูชาที่มีกำลังกึ่งทหาร ๑,๐๖๔ นาย ต่อนายทหารและนายดาบ ๑๕ นาย

ฝรั่งเศสยินดีกับการผนวกกัมพูชาเข้าเป็นของจักรวรรดิฝรั่งเศสได้แบบง่ายๆ ในปี ค.ศ. ๑๙๐๓ ได้จัดตั้งกองพันทหารไรเฟิลกัมพูชา มีกำลัง ๒ กองร้อย “จากผลของการศึกษาที่ได้กระทำในพื้นที่ ผู้บัญชาการกองพลที่ ๒ ได้ขอจัดตั้งอีก ๖ กองร้อยกัมพูชา และผู้บัญชาการอินโดจีนส่งต่อ

คำขอนี้ในจดหมายเลขที่ ๓๐๙๘ ลงวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๐๓ ให้ความเห็นว่าอาจตั้งได้ถึง ๔ กองร้อย ภายในวันที่ ๑ มกราคม ค.ศ. ๑๙๐๕ รายงานของเจ้าหน้าที่อาณานิคมกัมพูชาก่อนหน้านี้ ถึงการใช้กำลังกึ่งทหารในสงครามซึ่งย่ำว่าควรมีความมั่นใจต่อชาวกัมพูชา และการมีส่วนร่วมเมื่อมีปัญหากับชาวอันนัม”^{๒๔} จากรากฐานนโยบายชาติพันธุ์ กองบัญชาการในฝรั่งเศสคิดค้นที่ถึงการสนับสนุนที่กัมพูชาจะจัดให้ได้ในกรณีที่เกิดการลุกฮือของคนอันนัมที่เป็นคนส่วนใหญ่ กองร้อยแรกจึงถูกส่งไปวางกำลังที่กรุงพนมเปญ กองร้อยที่สองส่งให้ไปวางกำลังในครัทท์ (Kratt, ตรงนี้เมื่อตรวจสอบกับการวางกำลังแล้ว น่าจะหมายถึง ตราด โดยไปวางกำลังบริเวณปลายสุดของเทือกเขาบรรทัด ถัดจากแหลมสารพัดพิษ ซึ่งต่อมาเป็นจุดที่มีการตั้งหลักเขตที่ ๗๓ ซึ่งคำว่า Kratt ออกเสียงว่า กราด อาจเป็นสำเนียงท้องถิ่น : ผู้เรียบเรียง) ที่ฝรั่งเศสเพิ่งผนวกเข้ามาเพื่อชดเชยการถอนกำลังออกจากป้อมปากน้ำจันทบุรี กองพันกัมพูชาเป็นสัญลักษณ์แห่งการฟื้นฟูความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรเขมรที่ถูกนำเข้ามาไว้ได้การคุ้มครองของฝรั่งเศส ปี ค.ศ. ๑๙๐๕ มีบันทึกว่าทหารไรเฟิลกัมพูชาไม่มีใครมีคุณค่า โดยระบุว่า “พวกนี้ยึดติดกับถิ่นฐาน ไม่อาจพึ่งพาได้ในการป้องกันทั่วไปของอินโดจีน”^{๒๕}

การพัฒนาทางทหารของสยาม

เวลานั้นสยามเริ่มการปฏิรูป ก่อนเริ่มปฏิรูปกิจการทหารในระยะยาวได้นั้น การจัดสรรงบประมาณและการบริหารการคลังตามแบบแผนของความเป็นรัฐสมัยใหม่ที่สยามตั้งเป้าไว้ ก็ต้องถูกจัดระเบียบและทำให้มีเหตุผล ความมีอิสระอย่างมากของคนเชื้อสายจีนในท้องถิ่น การจัดเก็บและจัดการรายได้แผ่นดินที่กระจัดกระจายระหว่างบรรดาเสนาบดีเป็นอุปสรรคที่ต้องเดินหน้าจัดไป ในปี ค.ศ. ๑๘๙๒-๓ ผลของการรวมการงบประมาณเป็นครั้งแรก รัฐมีงบประมาณสุทธิ ๒๖ ล้านบาท (๔๐ ล้านฟรังก์) เทียบเท่ากับของอาณานิคมโคชินจีนที่กำลังมีการขยายตัวสูงจากการส่งออกข้าว ถ้าตั้งเกียทรุดโทรมไปอีก ๑๐ ปี ในสงครามที่กำลังดุเดือด

ก็ยังทำให้การพัฒนาเป็นไปได้ยิ่งขึ้น รัฐบาลสยามฉลาดที่ไม่รีบเร่งสร้าง กองทัพใหม่ ในปี ค.ศ. ๑๘๘๙ สยามจัดสรรงบประมาณเพียง ๑ ล้านบาทเศษ (๑.๓ ล้านฟรังก์) ให้กลาโหม ซึ่งต่ำกว่างบประมาณทหาร ๒๕-๓๐ ล้านฟรังก์ ของรัฐบาลอาณานิคมอินโดจีน (Brown ๑๙๙๒: ๗๘)

การเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงเกิดขึ้นในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๐๕-๖ เมื่อสยาม เพิ่มงบประมาณต่อเนื่องจากผลของการพัฒนาเศรษฐกิจที่โดดเด่นและการ ที่รัฐควบคุมการเงินได้ดีขึ้น มีงบประมาณถึง ๖๐ ล้านบาท (๘๐ ล้านฟรังก์) ในการที่จะสร้างทางรถไฟ สยามเสนอขอกู้เงินระหว่างประเทศเป็นครั้งแรก ซึ่งได้รับเงินจากธนาคารแห่งอินโดจีน ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้ เป็นการ ให้เงินกู้ระหว่างประเทศที่ประสบความสำเร็จอย่างยิ่งใหญ่ของนักลงทุน ยุโรป ในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ วงเงินกู้ ๑ ล้านปอนด์สเตอร์ลิง (๒๕ ล้านฟรังก์) และในปี ๑๙๐๗ อีกราว ๓ ล้านปอนด์สเตอร์ลิง (๗๕ ล้านฟรังก์) ด้วยอัตรา ดอกเบี้ยต่ำ งบประมาณทางทหารเพิ่มขึ้นไม่กี่ปีต่อมา จากร้อยละ ๑๐ เป็นร้อยละ ๒๓ ของวงเงินงบประมาณ (Brown ๑๙๙๒: ๘๘, ๑๑๘) ในปี ค.ศ. ๑๙๑๐

รายงานของร้อยเอกบีย็อต (The Billotte report)

ร้อยเอกบีย็อต (เป็นพลตรี ปี ๑๙๔๐ และเสียชีวิตด้วยอุบัติเหตุ รถยนต์) ทำรายงาน เรื่อง “การป้องกันอินโดจีนเมื่อพิจารณาจากสถานการณ์ ทางการเมืองในตะวันออกไกล”^{๒๖} เขาได้ทำการวิเคราะห์ช่องว่างระหว่าง อินโดจีนกับประเทศใกล้เคียงที่เกิดขึ้น แสดงถึงความยากลำบากที่เขาเห็น จากการวิเคราะห์ภูมิยุทธศาสตร์ และความสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองฝรั่งเศส การเมือง และการรักษาอาณานิคมอินโดจีนไว้ในระยะยาว

เขาระบุว่า สยามมีประชากรประมาณ ๗ ล้านคน งบประมาณ ๙๐ ล้านฟรังก์ จัดสรรให้กองทัพ ๓๓ ล้านฟรังก์ หรือร้อยละ ๓๗ ส่วนอินโดจีน มีประชากรประมาณ ๒๐ ล้านคน งบประมาณ ๑๓๕ ล้านฟรังก์ จัดสรรให้

กองทัพ ๑๓.๕ ล้านฟรังก์ การเปรียบเทียบนี้ต้องการความเห็นหลากหลาย การจัดสรรงบประมาณต่อประชากรของสยามมากกว่าอินโดจีนเกือบ ๒ เท่า (๑๓ ฟรังก์ กับ ๖.๗๕ ฟรังก์) ความแตกต่างนี้มีแนวโน้มจะทำให้ความเห็นร่วมกันอ่อนแอลงในแง่ที่ว่ารัฐบาลอินโดจีนฝรั่งเศสได้กดขี่ทางการเมืองอย่างรุนแรงต่อคนพื้นเมือง ในทางกลับกันก็ชี้ถึงการเสียสละของสยามและประชาชนชาวสยาม เมื่อเวลาผ่านไปซึ่งเร็วกว่าที่ฝรั่งเศสคิด ความพยายามนี้ก็ได้ผล ในปี ค.ศ.๑๙๐๕ สยามเริ่มมีกฎหมายเกณฑ์ทหารแบบตะวันตก และนอกจากครูชาวเดนมาร์กที่มีในสยามมานาน สยามยังขอความช่วยเหลือจากญี่ปุ่นที่เพิ่งชนะในสงครามกับรัสเซีย^{๒๗}

รายงานทบทวนความเห็นเกี่ยวกับกองทัพสยาม ในปี ค.ศ.๑๙๐๕ รายงานประจำปีของผู้บัญชาการทหารอินโดจีนระบุว่า “สยามเข้าสู่ช่วงการเปลี่ยนแปลงทางทหารและสังคมที่สำคัญยิ่งขึ้น ซึ่งญี่ปุ่นมีบทบาทสำคัญอย่างมาก ผลลัพธ์ยังไม่สามารถคาดการณ์ได้ในเวลานี้ มีการพูดถึงการเกณฑ์คนพื้นเมืองที่เคยจ่ายภาษีส่วยรวมถึงลูกครึ่งจีนทุกคนเข้าเป็นทหาร แต่กองทัพสยามยังไม่ได้คุกคามต่ออินโดจีนทั้งในแง่จำนวนและคุณค่า ผู้บังคับกองพันทหารราบอาณานิคมเดินทางทั่วประเทศได้เห็นอย่างใกล้ชิด เห็นว่าทหารสยามยังด้อยกว่าทหารไรเฟิลอินโดจีนอยู่มาก และวิทยาการของนายทหารสัญญาบัตรที่จบจากวิทยาลัยทหารในกรุงเทพฯ ยังอยู่ในระดับต่ำ”^{๒๘}

ในปี ค.ศ.๑๙๐๖ ขั้วกันขายังเห็นได้ชัดแต่ให้จุดสนใจใหม่ คือ “การเกณฑ์ทหารที่ต้องการเมื่อเร็วๆ นี้ ดูเหมือนจะทำให้ประชาชนไม่พอใจ แต่รัฐบาลสยามก็เดินทางที่จะจัดตั้งกองทัพ ด้วยความช่วยเหลือจากครูฝึกญี่ปุ่น เหล่าพิเศษ ชื่อ Gendarmerie, มีนายทหารฝรั่งเศสและเดนมาร์กเป็นครูฝึก มีการจัดการดำเนินกลยุทธ์ครั้งใหญ่ในเดือนมีนาคมที่ผ่านมาที่โคราช ด้วยกำลังพล ๙,๐๐๐ นาย ทั้งกำลังประจำการและกองหนุน หน่วยพยาบาลขั้นต้นมีผู้ป่วยแออัดเมื่อผ่านไป ๒ สัปดาห์ ทหารต้องกลับที่ตั้ง แม้จะวางโปรแกรมการดำเนินกลยุทธ์ที่ยาวกว่านี้ไว้”^{๒๙}

ในปี ค.ศ.๑๙๑๐ ร้อยเอกบีย็อด อธิบายภาพในแง่บวกเกี่ยวกับ กองทัพสยามว่า “สยามได้ทุ่มเทความพยายามมาตลอด ๑๐ ปี ที่จะสร้าง กองทัพสมัยใหม่ ใน ๒-๓ ปี สามารถจัดให้มีกองทัพน้อยขนาด ๒๕,๐๐๐ นาย ๑๕ กองร้อยปืนใหญ่ และ ๔-๕ กองพันทหารม้า ที่ได้รับการฝึกและ ยุทโธปกรณ์แบบยุโรป” หน่วย Gendarmerie จัดตั้งโดยมีทหารชั้นเยี่ยม ๘,๐๐๐ นาย ได้รับการฝึกจากครูฝึกเดนมาร์ก การขึ้นกองประจำการ มีระยะเวลา ๒ ปี กลายเป็นธรรมเนียมแม้ยังไกลจากการใช้ทั่วไป ด้วยความ รอบคอบ สยามบรรจุทหารหนึ่งในสิบของกำลังแต่ละปี กองทัพสยามมี ๑๐ กองพล ที่มีกำลัง ๒ กรมทหารราบ ๑ กรมทหารราบเบาหรือกรมทหารม้า ๑ กรมปืนใหญ่ กองร้อยทหารช่าง หน่วยเสนารักษ์ และกองร้อยขนส่งสัมภาระ ทั้งหมดนี้ยังห่างไกลจากการปฏิบัติการรบได้จริง กรมทหารราบมีกำลังเพียง ๑ กองพัน ที่มี ๔ กองร้อย มีกำลังกองร้อยละ ๑๐๐ นาย และกรมปืนใหญ่ ที่มี ๒ กองร้อย มีปืนใหญ่ภูเขากองร้อยละ ๔ กระบอก แต่ก็เพิ่มขึ้นทุกปี และกองทัพสยามได้แผนการจัดหน่วยตะวันตกเข้าด้วยกัน ซึ่งประกอบด้วย ทหารราบ ทหารม้า ปืนใหญ่ และเหล่าช่วยรบ ร้อยเอกบีย็อด คาดว่าภายใน ๑๐-๑๒ ปี สยามจะจัดตั้งกองทัพได้ ๖๐,๐๐๐ นาย เทียบได้กับกองทัพ แบบยุโรป ๔ กองพล

ในปี ค.ศ.๑๙๑๑ เกิดการปฏิวัติจีน ทำให้ศัตรูตัวฉกาจของอินโดจีน ฝรั่งเศสติดกับความวุ่นวายยาวนานถึง ๔๐ ปี ร้อยเอกบีย็อดไม่ได้รวมญี่ปุ่น ไว้ในฐานะชาติที่มีศักยภาพที่จะเป็นศัตรู โดยเพียงระบุถึงสยามเพื่อเน้นย้ำ ถึงการขาดความพร้อมของฝรั่งเศส ส่วนสำคัญไม่มี คือ การมองข้ามอเมริกัน โดยมีเพียงบรรทัดเดียวที่ประเมินการขยายอำนาจของอเมริกันในแปซิฟิกว่า “ดูเหมือนอินโดจีนจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในประวัติศาสตร์อเมริกัน” รายงาน ของร้อยเอกบีย็อด ที่ได้จากการวิเคราะห์สถานการณ์ภายในและความ อ่อนแอทางทหารของอินโดจีนฝรั่งเศสเป็นสัญญาณเตือนที่ดี เขาย้ำถึงความ จำเป็นของการรวมชาวเวียดนามให้แนบชิดมากขึ้นกับการบริหารและ

การป้องกันอาณานิคม “เมื่อเผชิญกับกำลังทหารที่เตรียมอยู่ในจีน เราทำได้เพียงหวังที่จะชนะในการป้องกันอินโดจีนด้วยการเข้าร่วมของกองทัพแห่งชาติอันนั้น” อย่างไรก็ตาม ร้อยเอกบีย็อดบันทึกการเป็นปฏิปักษ์ที่เพิ่มขึ้นของอันนั้นต่อฝรั่งเศสที่เขามองข้ามไปในช่วงที่เกิดสงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่น

ร้อยเอกบีย็อดเห็นว่าสยามยังไม่สำคัญ ศัตรูที่เป็นไปได้ที่สุดและอันตรายที่สุด คือ จีน ที่ตื่นจากการอยู่ในศตวรรษแห่งการต่อต้านความก้าวหน้าและเริ่มต้นสร้างความทันสมัย ในปี ค.ศ. ๑๙๑๐ ทหาร ๒๐,๐๐๐ นายระดมไปที่ชายแดนจีน-อินโดจีน และตำรวจเพิ่มเติมกำลังอีก ๑๕,๐๐๐ นาย ส่วนกำลังฝรั่งเศสที่เผชิญหน้าอยู่นั้น ประกอบด้วย ๓ กองพันต่างชาติ ๖ กองพันทหารราบอาณานิคม (กรมทหารราบที่ ๙ และ ๑๐) และ ๙ กองทหารไรเฟิลดงเกีย (กรมทหารไรเฟิลดงเกียที่ ๑ และ ๒ และ ๓ ตามลำดับ) มีกำลังเพียง ๑๒,๐๐๐ นาย ความแตกต่างยิ่งมากขึ้นเมื่อเทียบกับอาวุธสนับสนุน คือ จีนมีปืนใหญ่ ๒๕ กองร้อย ที่มีปืนใหญ่ยิงเร็วแบบครูปป์และชไนเดอร์ (Krupp & Schneider) ฝรั่งเศสมีปืนใหญ่ภูเขารุ่นเก่า ๘๐ มิลลิเมตร ๓ กองร้อย และปืนใหญ่สนามขนาด ๗๕ มิลลิเมตร อีก ๒ กองร้อย นี่เป็นความภูมิใจของปืนใหญ่แห่งชาติ อนาคตยิ่งมั่นใจได้น้อยลง ต่อจากสยามแล้วจีนมีกฎหมายการเกณฑ์ทหารในปี ค.ศ. ๑๙๐๙ รัฐบาลจีนคาดว่าจะมีกำลัง ๓๗ กองพล ในปี ๑๙๑๓ โดยมีนายทหาร ๔,๐๐๐ นาย และพลทหาร ๓๗๘,๐๐๐ นาย ในยามสงบ

รัฐบาลฝรั่งเศสดูไม่กังวลพอๆ กับร้อยเอกบีย็อดเกี่ยวกับการขยายตัวลัทธิชาตินิยมในตะวันออกไกล ความพยายามทางทหารที่ตกลงกันได้ ในปี ค.ศ. ๑๙๐๓-๔ เมื่อได้มีการจัดตั้งหน่วยกรมทหารราบอาณานิคมที่ ๑๒ กรมทหารไรเฟิลอันนั้นที่ ๒ และกองพันทหารไรเฟิลกัมพูชา ไม่ได้รับการสานต่อ ทหารฝรั่งเศสในอินโดจีนรู้สึกถึงแรงกดดันเต็มที่จากการถูกรัฐสภาฝรั่งเศสตดงบประมาณ นอกจากนี้ไม่ยอมรับรายงานเตือนภัยของคณะกรรมการเทคนิคอาณานิคมและผู้บัญชาการทหารในอินโดจีน ซึ่งได้

ระบุกำลังขั้นต่ำที่ฝรั่งเศสควรมี ๕๐ กองพัน ในอินโดจีนในยามสงบ
สภาผู้แทนราษฎรลดกำลังจาก ๔๗ กองพัน ในปี ค.ศ.๑๙๐๕ เหลือ ๒๓
กองพัน ในปี ค.ศ.๑๙๐๙ และต่อมาในปี ค.ศ.๑๙๑๓ แผนการใช้กำลังที่ได้
คาดการณ์ไว้สำหรับการป้องกันเมืองโคชินจีนและกัมพูชาในสงคราม คือ
หน่วยเคลื่อนที่ขนาดเล็ก ที่ประกอบด้วย ๒ กองพันยุโรป ๒ กองพันพื้นเมือง
และ ๔ กองร้อยปืนใหญ่ นอกเหนือจากกองกำลังป้องกันที่ตั้ง^{๓๐} ซึ่งหมายความว่า
ว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไม่มองการณ์ไกล ฝรั่งเศสได้เผชิญปัญหา
ยุทธศาสตร์ที่แก้ไม่ตก ด้วยความไม่แน่นอนทางการเมืองในภูมิภาคนี้ที่ห่าง
ไกลจากฝรั่งเศส กองกำลังฝรั่งเศสในอินโดจีนเสี่ยงกับการมีกำลังน้อยเกินไป
ในความขัดแย้งทั่วไป ซึ่งในเงื่อนไขนี้ การตกลงใจเดียวที่มีเหตุผล คือ
การดำรงกำลังซึ่งติดอาวุธน้อยกว่าปกติ ที่สามารถรับมือกับผลกระทบจาก
ความวุ่นวายภายในประเทศของเหตุการณ์และการหวนคืนมาของเรื่องขัดแย้ง
กับประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะจีน ร้อยเอกบีย็อดกล่าวถูกต้องว่าอาณานิคม
อินโดจีนไม่อาจป้องกันไว้ได้โดยไม่มีการเชื่อมโยงประชากรเข้ากับการ
ปกครองของฝรั่งเศส

สรุป

กล่าวได้ว่า ทางยุทธศาสตร์ที่ฝรั่งเศสใช้แย่งการอ้างสิทธิ์เหนือดินแดน
ลาวและกัมพูชาเพื่อเข้าครอบครอง ก็คือ การทูตติดอาวุธ (armed diplomacy)
ทั้งทางบกและทางน้ำ ซึ่งมีสาระสำคัญ คือ การเจรจาหรือบีบบังคับโดยมี
กำลังทหารเป็นหัวหอก หรือหนุนหลัง หรือเป็นหน่วยดำเนินการ มีความ
เชื่อมโยงจากนโยบายระดับรัฐบาล ซึ่งในที่นี้ คือ การที่รัฐมนตรีว่าการ
กระทรวงการต่างประเทศได้แถลงเจตนารมณ์ต่อสภาผู้แทนราษฎร (Chamber
of Deputies) อย่างเป็นทางการ การดำเนินนโยบายของข้าหลวงใหญ่
ที่มีการผสมผสานอำนาจปกครองทางพลเรือนเข้ากับอำนาจทางทหารเพื่อ
ความเป็นเอกภาพ จนกระทั่งได้รับการยอมรับเป็นหลักนियมการสงคราม
อาณานิคม รวมถึงการขับเคลื่อนแผนการดำเนินงานของราชทูตฝรั่งเศส คือ

นายปาวี ที่นำไปสู่การลงนามในสนธิสัญญาฝรั่งเศส-สยาม ในเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๘๙๓

เหตุการณ์หลักในบทความนี้จากมุมมองของฝรั่งเศสที่นำไปสู่การเดินเกมทางการเมืองจนบีบบังคับสยามให้สละสิทธิเหนือดินแดนประเทศราชเดิม และฝรั่งเศสเข้าครอบครองดินแดนนั้นแทนในนามของจักรวรรดิอันนัม ได้สำเร็จจุลวง ประกอบด้วย เหตุการณ์หลักที่ ๑ ข้าหลวงใหญ่ลาเนซของฝรั่งเศสใช้กำลังฝ่ายทหารเข้าผลักดันกำลังของสยามออกจากเกาะหรือดอนในลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนแล้วเข้ายึดไว้แทนตั้งแต่ปลายเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๙๓ โดยการสู้รบเกิดขึ้นต่อเนื่องมาถึงจุดที่เข้มข้นในช่วงสัปดาห์ที่ ๒ ของเดือนกรกฎาคม ซึ่งกินเวลาประมาณ ๗ วัน เหตุการณ์หลักที่ ๒ การที่รัฐบาลฝรั่งเศสสั่งใช้กำลังทางเรือโดยการส่งเรือปืนฝ่าแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามากดดันสยาม ถึงในใจกลางกรุงเทพฯ บีบบังคับให้ต้องยอมรับคำขาดที่ฝรั่งเศสเป็นฝ่ายยื่นเงื่อนไขจนเกิดการลงนามในสนธิสัญญา โดยเหตุการณ์นี้ เป็นที่รู้จักกันในนามของ การทูตเรือปืน (Gunboat Policy) เหตุการณ์หลักที่ ๓ คือ การส่งกำลังเข้ายึดครองป้อมปากน้ำจันทบุรี เพื่อเป็นหลักประกันให้สยามยอมปฏิบัติตามสัญญา เป็นการปฏิบัติที่มีการบูรณาการการเมืองและการทหารเข้าด้วยกันอย่างลงตัว โดยผู้นำหน่วยเป็นนายทหารที่ได้รับมอบอำนาจการเมือง นั่นคือ การใช้ทหารที่มีอำนาจการเมืองเพื่อบรรลุเป้าหมายในการยึดครองดินแดนไว้ ดำเนินการที่เกี่ยวกับการปกครอง การจัดการความสัมพันธ์ การปราบปรามการขัดขืนของคนท้องถิ่นด้วยหลายเรื่องที่รัฐบาลอินจินภายใต้การนำของข้าหลวงใหญ่ลาเนซของฝรั่งเศสได้ทำได้ภายใต้ข้อจำกัด และสำเร็จได้ด้วยคนที่มีความมุ่งมั่นต่อภารกิจ

อีกบทเรียนที่น่าสนใจ คือ สภาพเศรษฐกิจและทหารของอินโดจีนอยู่ในจุดที่ไม่ดีนัก ทำให้ข้าหลวงใหญ่ลาเนซของฝรั่งเศสมีข้อจำกัดในการเพิ่มกำลังทหารและการใช้กำลังทหารอย่างมาก ความพยายามในการปฏิรูประบบงานและความสำเร็จจากการดำเนินงานของข้าหลวงใหญ่ลาเนซของสะท้อนให้

เห็นว่า ในฐานะผู้มีอำนาจนั้น การเลือกใช้เครื่องมือดำเนินนโยบายที่ถูกคือ เครื่องมือที่ผ่านการทดสอบแล้วว่ามีความเหมาะสมดีซึ่งมีค่าใช้จ่ายต่ำกว่าเป็นกุญแจสำคัญของความก้าวหน้า โดยมีกรณีของการจัดตั้งกรมรถไฟอันนัมและกรมรถไฟฝ่งเกีย เป็นตัวอย่างที่จับต้องได้ในขณะที่การฝึกฝนบุคลากรให้เข้าใจนโยบายและแนวทางปฏิบัติตามนโยบายอย่างถ่องแท้ เป็นกุญแจสำคัญในการควบคุมสถานการณ์ ซึ่งมีกรณีการนำกำลังเข้ายึดป้อมปากน้ำจันทบุรีของร้อยเอกเจราร์ด เป็นตัวอย่างที่จับต้องได้

ในภาพรวมแล้ว แม้ว่าหลังจากกรณี ร.ศ.๑๑๒ สยามจะมีการพัฒนาขนาดใหญ่ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการทหาร แต่ในมุมมองของนักวิเคราะห์และประเมินยุทธศาสตร์ฝรั่งเศสที่ประจำตะวันออกไกล คือ อินโดจีน ยังไม่เห็นว่ายามจะสามารถยกระดับขึ้นเป็นภัยคุกคามต่อผลประโยชน์ในตะวันออกไกลของฝรั่งเศสได้ โดยเห็นว่าศัตรูหลักของฝรั่งเศสในตะวันออกไกล คือ จีน ที่กำลังร่นวายุจากการเมืองภายในและการแทรกแซงจากภายนอก และแม้จะมองเห็นญี่ปุ่นที่รบชนะรัสเซียในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ มีบทบาทสำคัญขึ้น แต่ก็ยังมองข้ามการขยายอำนาจของอเมริกันในมหาสมุทรแปซิฟิก ที่ในเวลาต่อมาได้กลายเป็นมหาอำนาจทางทะเลในแปซิฟิก ซึ่งในมุมมองของผู้ประเมินสถานการณ์ฝรั่งเศสมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างประชาชน การเมือง และอาณานิคมอินโดจีนไว้ว่า อาณานิคมอินโดจีนไม่อาจป้องกันไว้ได้โดยไม่มีการเชื่อมโยงประชากรเข้ากับการปกครองของฝรั่งเศส

แปลและเรียบเรียงภาษาไทย

โดย นาวาเอก ดร.ธน์ ทิพนันท์ ร.น.

**ที่มา: The French Army and Siam 1893–1915, Amable Sablon du Corail, (translated by Michael Smiths), Journal of the Siam Society, Vol.99, 2011

บรรณานุกรม

๑. Battye, Noel Alfred. 1974. The Military, Government and Society in Siam, 1868-1910: Politics and Military Reform during the Reign of King Chulalongkorn. Cornell University: unpublished thesis.
๒. Brown, Ian. 1992. The Creation of the Modern Ministry of Finance in Siam, 1885-1910. London: Macmillan.
๓. Daufes, E. 1933. La garde indigene de sa creation a nos jours. Avignon: D. Seguin.
๔. Devillers, Philippe. 1998. Francais et Annamites : partenaires ou ennemis ? 1856-1902. Paris: Denoel.
๕. Forest, Alain. 1979. Le Cambodge et la colonisation francaise, histoire d'une colonization sans heurts, 1897-1920. Paris: Editions L'Harmattan.
๖. Lanessan, Marie Antoine de. 1895. La colonisation francaise en Indo-Chine. Paris: F. Alcan.
๗. Munholland, J. Kim. 1981 . "Collaboration strategy" and the French pacification of Tonkin, 1885-1897. The Historical Journal, 24.3, p. 629-650.
๘. Pavie, Auguste. 1919. Mission Pavie, Indo-Chine, 1879-1895, VII : Journal de marche (1888-1889). Evenements du Siam (1891-1893). Paris: E. Leroux.
๙. Service historique de la Defense (SHD), Ministere de la Defense. Passim.
๑๐. Tuck, Patrick. 1995. The French Wolf and the Siamese Lamb, the French Threat to Siamese
๑๑. Independence, 1858-1907. Bangkok; Cheney (Wash.): White Lotus.
๑๒. Wilson, Constance M. State and Society in the Region of King Mongkut, 1851-1868: Thailand on the Eve of Modernization, Ph.D. Thesis, Cornell University, 1970, pp. 5-53.

๑๓. ญัตติพร ไทจงรักษ์ การยึดครองจันทบุรีในทัศนะของฝรั่งเศส, วารสารประวัติศาสตร์ 2561.
๑๔. พวงเพชร สุรัตนกวีกุล. การยึดครองจันทบุรีของฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, วารสารวิทยาสารเกษตรศาสตร์ สาขาสังคมศาสตร์, ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 หน้า 1-13.
๑๕. วุฒิชัย มูลศิลป์. หัวเมืองอีสานสมัยปฏิรูปการปกครองในรัชกาลที่ 5, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

อ้างอิง

๑. SHD, 10 H 55. ดูเพิ่มที่ E. Dautès, La garde indigène de sa création à nos jours. Avignon, 1993, and J. Kim Munholland, “Collaboration strategy” and the French pacification of Tonkin, 1885-1897, The Historical Journal, vol.24, no 3, 1981, pp 629-650.
๒. 1911 Encyclopædia Britannica, Vo.16. Lanessan, Jean Marie Antoine de. (ในเอกสารต้นฉบับใช้ชื่อว่า Jean Louis de Lanessa ผู้เรียบเรียงตรวจสอบเข้ากับบัญชีรายชื่อข้าหลวงใหญ่อินโดจีนฝรั่งเศสในห้วงปีที่เกิดกรณีพิพาท ร.ศ.๑๑๒ แล้ว พบว่าเป็น Lanessa, Jean Marie Antoine de ดังนั้น ชื่อในเอกสารต้นฉบับน่าจะคลาดเคลื่อน).
๓. ตำแหน่งอย่างเป็นทางการในภาษาอังกฤษของนายปาวี ใช้คำว่า the minister plenipotentiary of France in Bangkok เป็นตำแหน่งที่มีอำนาจเต็ม มักใช้ในสถานการณ์ที่ไม่มีเอกอัครราชทูต
๔. File of the career of Lieutenant-Colonel Adam de Villiers (SHD, Guerre, 9 Yf 24640).
๕. วุฒิชัย มูลศิลป์, หัวเมืองอีสานสมัยปฏิรูปการปกครองในรัชกาลที่ 5, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, <https://ir.swu.ac.th/jspui/bitstream/123456789/24807/1/His-Wutdichai-M-2520.pdf>
๖. เดือนสิงหาคม ๑๘๙๒ ชาวฝรั่งเศสที่เป็นตัวแทนของ Upper Laos Association ถูกเจ้าหน้าที่สยามกล่าวโทษข้อหาละเมิดเข้ามาในราชอาณาจักร ถูกเนรเทศออกจาก Houtene และพินถูกขังไว้. เขาเสียชีวิตลงหลังจากนั้นไม่นาน. สาระสำคัญอย่างน้อยที่สุดอนุมานได้จากข้อมูลของ Pavie (Pavie, 1919: 228), และฝ่ายสยามมีการกล่าวซ้ำโดย P. Tuck.
๗. วันที่ ๔ ก.ย.๑๘๘๖ นายแอนจ์ ฟิลิปปินี (Ange Filippini) รองข้าหลวงจังหวัดโคชินจีน มีหนังสือถึงกระทรวงมหาดไทยและอาณานิคมว่า “ขอขอบคุณคำสั่งอย่างเป็นทางการที่ผมมอบให้กับผู้บัญชาการทหารและหน่วยกึ่งทหาร ให้ปฏิบัติการทางทหารอยู่ภายใต้การกระทำทางการเมืองโดยสิ้นเชิง ทั้งฐานและหน่วยแยกได้รับคำสั่งที่แม่นยำที่สุดเพื่อหลีกเลี่ยงการแสดงใดๆ ที่อาจขัดแย้งกับความสำเร็จของการปราบปรามการก่อความไม่สงบ”

๘. กรมนาวิกโยธินที่ ๙ ๑๐ และ ๑๑ จำนวน ๓,๐๐๐ นาย ตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๘๘ จากกองพันเฉพาะกิจ ถูกส่งไปยังอินโดจีน จากนั้นไม่นานนัก กรมนาวิกโยธินที่ ๑๑ ถูกลดกำลังลงเหลือ ๒ กองพัน โดยมีกองพันละ ๔ กองร้อย ส่วนกรมนาวิกโยธินที่ ๙ และ ๑๐ ยังมีกำลัง ๓ กองพัน
๙. SDH, Guerre, 10 H 11.
๑๐. SHD, Guerre, 10 H 19/1.
๑๑. รายงานของร้อยเอกโตเรอ ถึงผู้บังคับการกรมทหารไรเฟิลอันนัม ต่อเหตุการณ์ที่นำไปสู่การถูกจับกุมตัวพร้อมทหารอีก ๓ นาย ที่ Ka-Sadam และสภาพของการถูกควบคุมตัว (SHD, Guerre, 10 H 11).
๑๒. เพิ่มบุคคลของ พันตรีปีแยร์ โตเรอ (SHD, Guerre, 7 Yf 51273).
๑๓. เพิ่มบุคคลของ พันโทดัม เดอ วิลลิเย่ (SHD, Guerre, 9 Yf 24640).
๑๔. SDH, Guerre, 10 H 11.
๑๕. รายงานของร้อยเอกดัม เดอ วิลลิเย่ ถึงผู้บัญชาการกองพลโคชินจีน ต่อปฏิบัติการของหน่วยลาดตระเวนแม่น้ำโขงตอนบน (Upper Mekong column) ในห้วงวันที่ ๑๓-๒๒ กรกฎาคม ค.ศ.๑๘๙๓ (SHD, Guerre, 10 H 11).
๑๖. จากรายงานของผู้บังคับกองร้อยยึดครองจันทบุรี วันที่ ๒๙ สิงหาคม ค.ศ.๑๘๙๓ (SDH, 10 H 11).
๑๗. ข้อความส่วนนี้ขีดเส้นใต้ไว้ในรายงาน.
๑๘. SHD, Guerre, 10 H 11.
๑๙. เพิ่มบุคคลของ พลตรี ออกุสติน เ جرาร์ต (SHD, Guerre, 9 Yd 555).
๒๐. SHD, Guerre. 10 H11
๒๑. Regimental histories of the units stationed in Indochina (SHD, Guerre, 10 H 55)
๒๒. รายงานประจำปีว่าด้วยกำลังยึดครองและการป้องกันอินโดจีน. รายงานประจำปี ค.ศ.๑๙๐๔ (SHD, Guerre, 10 H 23).
๒๓. จำนวนนี้ หมายถึง ทหารอันนัม ๗๒๓ นาย และทหารลาว ๕๙๑ นาย.
๒๔. รายงานประจำปีว่าด้วยกำลังยึดครองและการป้องกันอินโดจีน. รายงานประจำปี ค.ศ.๑๙๐๔ (SHD, Guerre, 10 H 23).
๒๕. อ้างแล้ว, รายงานประจำปี ค.ศ.๑๙๐๕.
๒๖. พลเอกบีย็อดต์ ผู้บัญชาการกองทัพบกที่ ๑ เสียชีวิตจากอุบัติเหตุรถยนต์ เดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๔๐ (SHD, Guerre, 10 H 24).
๒๖. การศึกษาของทัพลายม. Noel Alfred Battye, The Military, Government and Society in Siam, 1868-1910: Politics and Military Reform during the Reign of King Chulalongkorn, unpublished thesis, Cornell University, 1974.
๒๘. รายงานประจำปีว่าด้วยกำลังยึดครองและการป้องกันอินโดจีน. รายงานประจำปี ค.ศ.๑๙๐๕ (SHD, Guerre, 10 H 23).
๒๙. อ้างแล้ว, รายงานประจำปี ค.ศ.๑๙๐๖.
๓๐. บันทึกการประชุมคณะกรรมการอินโดจีน (Board of Indochina) ใน ๑๔-๑๕ มีนาคม ค.ศ.๑๙๑๓.

ภาษาไทยสำหรับชื่อเฉพาะบุคคลในภาษาฝรั่งเศส

ที่	ชื่อเฉพาะภาษาฝรั่งเศส	ภาษาไทย	หมายเหตุ
๑.	Alexandre Ribot	อา-เล็กซ์-ซอง-เดรอ ริโบต์	
๒.	Auguste Pavie	ออ-กุ๊ส ปา-ฟวี	
๓.	Jean Marie Antoine Lanessan	ฌอง-มารี-องตวน ลา-เนส-ซอง	
๔.	Gallieni	กา-ลีย่-นี	
๕.	Lyautey	ลีย-โตะ	
๖.	Dufrenil	ดู-เฟรอน-นิล	
๗.	Garnier	การ์-นี-เย่	
๘.	Pierre Thoreux	ปี-แยร์ โต-เรอ	
๙.	Le Myre de Vilers	เลอ-มีร์ เดอ วิล-ลีย่	
๑๐.	Pourchot	ปัส-ตาร์ด	
๑๑.	Adam de Villiers	อา-ดัม เดอ วิล-ลีย่	
๑๒.	Pourchot	ปัวร์-โชต์	
๑๓.	Simon	ซิมง	
๑๔.	Augustin Gerald	โอ-กุ๊ส-แตง เช-รัลด์	
๑๕.	Billotte	บิ-ย็อด	
๑๖.	Duchemin	ดิว-เชอ-แมง	
๑๗.	Saint-Cyr	ซังต์-ซีร์	
๑๘.	Ecole de Guerre	เอ-กอล-เดอ-แกร์	